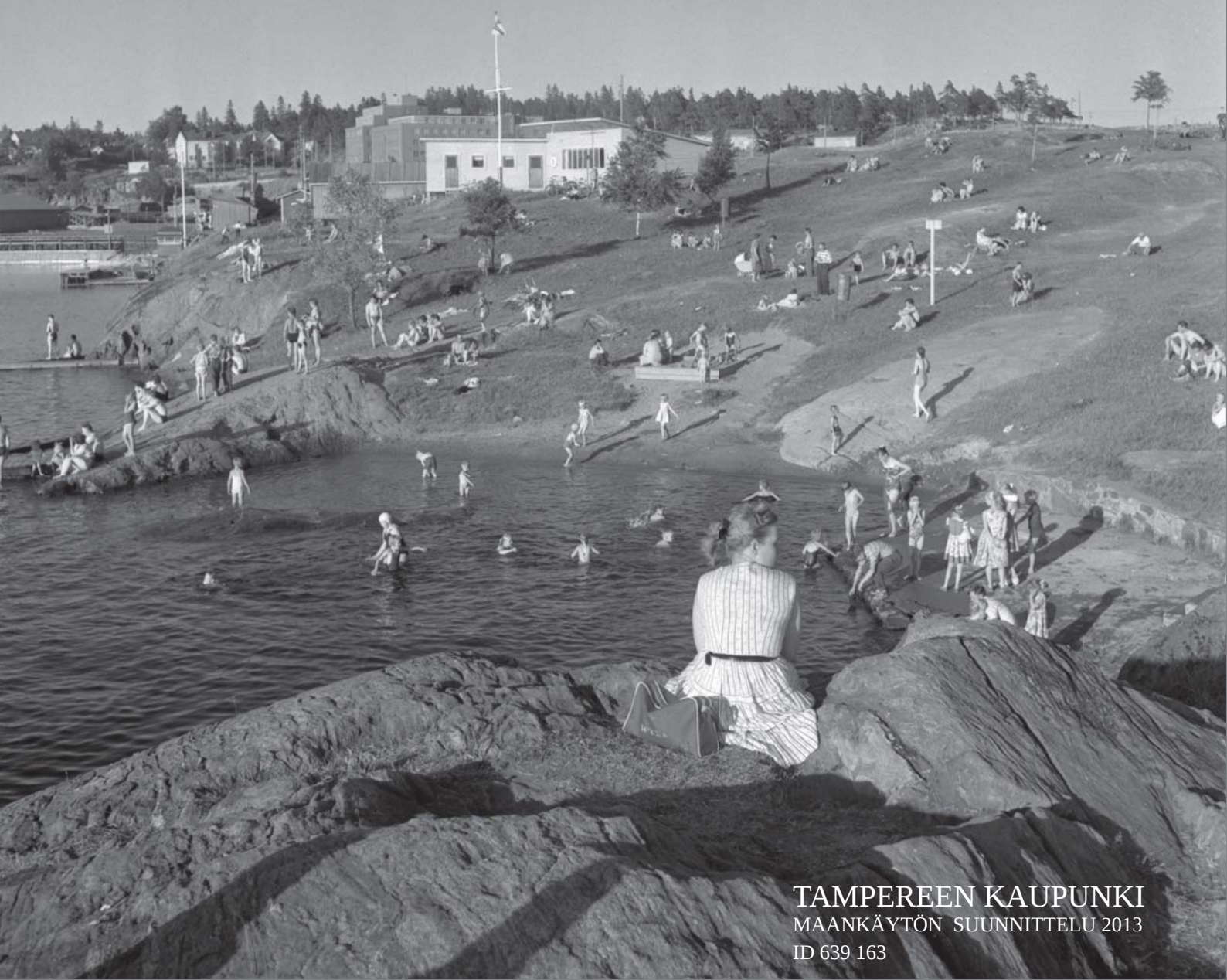
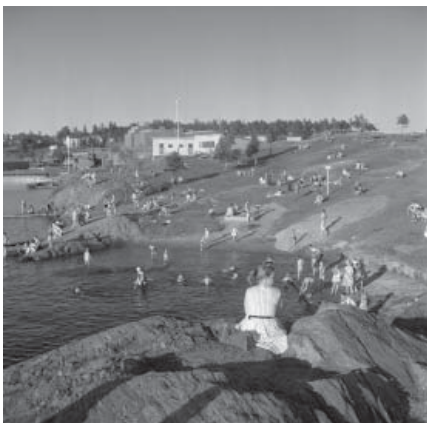

TAMPEREEN KESKUSTAN RANTOJEN KÄYTÖN HISTORIA 1700-LUVULTA LÄHTIEN

KANSILEHDEN KUVA

1. Armonkallion uimaranta v. 1957

SISÄLLYSLUETTELO

Selvityksen tarkoitus	2
Raportin rakenteesta	3
Selvityksen tekemiseen osallistuneet tahot	3
Tiivistelmä:	5

NÄSIJÄRVEN RANTA	6
------------------------	---

1.Santalahden kaupunginosa	6
1.2 Luujauhotehdas	7
1.3 Tampereen pahvitehdas Oy	7
1.4 Kattohuopa- ja asfalttitehdas	7
1.5 Näsijärven Pahvitehdas	7

2.VIII kaupunginosa eli Särkänniemi	9
2.1 Finlaysonin halkovarasto	9
Elianderinranta-Onkiniemi merkittäviä vuosilukuja	9
2.3 Santalahden oluttehdas, Plumperin pryki	10
2.4 Onkiniemen huvila	10
2.5 Onkiniemen konepaja	10
2.6 Santalahden sahanterätehdas, vuodesta 1893 alkaen Suomen Sahanterätehdas Oy	10
2.7 Onkiniemen oluttehdas	10
2.2 Santalahden Tiilitehdas	10
2.8 Elianderin tulitikkutehdas	11
2.10 Akkunaverho- ja paitatehdas Oy	11
2.11 Tampereen Höyrypuuseppä Oy	12
2.12 Haarlan paperitehdas	12
2.13 OTK:n tulitikkutehdas	13
2.14 Suomen Trikoo	13
2.15 Onkiniemen asuntorakentaminen	13
Särkänniemi merkittäviä vuosilukuja	14
2.16 Nya Ölbryggeri	14
2.17 Tähkäpään huvila	14
2.18 Särkänsaaren saha	14
2.19 Särkänniemen huvipuisto	14
2.20 Mustanlahden satama	15
Kortelahti-Mustalahden merkittäviä vuosilukuja	15
2.21 Mustalahden olutpanimo	16

3.I kaupunginosa eli Finlayson	18
3.1 Paloviinapolttimo, Hagelberg & Co:n höyrypolttimoyhtiö	18
3.2 Näsijärven Purjehdusseuran paviljonki	18

4.IX kaupunginosa eli Tampella	20
Ranta-Tampella merkittäviä vuosilukuja	20
Armonkallio merkittäviä vuosilukuja	22
Naistenlahden pohjukka merkittäviä vuosilukuja	24
4.1 Naistenlahden saha	25
4.2 Naistenlahden satamatoimisto	25
4.3 Soukkalahden saha	25
4.4 Naistenlahden telakka	26
4.5 Naistenlahden voimalaitos	26

5.Lapinniemen kaupunginosa	27
Lapinniemi merkittäviä vuosilukuja	27
5.1 Lapinniemen puuvillatehdas	27
Koukkuniemi merkittäviä vuosilukuja	29
5.2 Koukkuniemen vanhainkoti	29
Romsinlahti-Rauhaniemi merkittäviä vuosilukuja	31

PYHÄJÄRVEN RANTA	32
------------------------	----

6.Pyynikki	32
6.1 Tampereen haulitehdas ja -torni	33
6.2 Villa Bauer	34
6.3 Pyynikin trikoo	34
6.4 Pyynikin Nahkatehdas Oy, Hienonahkatehdas, Attila Oy:n Nahkatehdas	35
6.5 Ravintola Rosendahl	35
6.6 Pyynikin uimaranta	36
6.7 Tampereen toinen tulitikkutehdas	37
6.8 Joselinin huvila ja ravintola	38
6.9 Sumeliuksen huvila	38
6.10 Palomäen uimalaitos	39

7.III ja VI kaupunginosa	40
7.1 Kalkkitehdas	40

8.XIII kaupunginosa	42
8.1 Lasiruukki	43
8.2 Meijerilaitos	43
8.3 Konepaja Ratina	43
8.4 Konepaja Wahlstedt	43
8.5 Ratinan telakka	43
8.6 Oy Ratinan tehtaas	43
8.7 Viinikanojan suun tiilitehdas	44
8.8 Ratinan höyryvoima-asema	44
8.9 Ratinan stadion	45
8.10 Ratinan silta	45

9.XXII kaupunginosa	46
9.1 Hatanpään kartano	46
9.2 Sarvis	47
9.3 Viinikanlahden jätevedenpuhdimmo	48
9.4 Hatanpään siirtolapuutarha	48

Lähteet
Kuvallähteet
Kartat

Näsijärven ranta-alueilla tapahtuneet huomattavimmat muutokset

Pyhäjärven ranta-alueilla tapahtuneet huomattavimmat muutokset

SELVITYKSEN TARKOITUS

Tampereen keskusta on aivan uudella tavalla laajentunut ja laajenemassa järvien rannoille. Ratinassa asuntorakentaminen on jo hyvin pitkällä. Ranta-Tampellan asemakaava on hyväksytty kaupunginvaltuustossa 10.10.2011. Ydinkeskustan lähistöllä on Lapinniemeen rakennettu 1990- ja 2000-luvuilla uusi asuntoalue. Keskusta-alueella on jatkossakin tapahtumassa kehitystä, jonka seurauksena ranta-alueita voidaan ottaa käyttöön uudella tavalla siten, että niistä tulee kiinteämpi osa keskustaa. Yhtenä esimerkkinä tästä on Pirkanmaan keskuspuhdistamohanke, joka saattaisi toteutuessaan vapauttaa Pyhäjärven rannassa sijaitsevan nykyisen jätevedenpuhdistamon alueen muuhun käyttöön.

Tämä selvitys keskustan järvien ranta-alueiden käytön historiasta on laadittu keskustan strategista osayleiskaavaa varten. Selvityksessä on keskitytty lähinnä kaupungin perustamisen jälkeiseen aikaan. Tähän aikarajaukseen päädyttiin, koska keskeisenä lähtökohtana oli sen tutkiminen, kuinka aktiivisessa käytössä ja kuinka vapaasti kaupunkilaisten käytössä järvien rannat ovat olleet historian aikana. Historiatietoja voidaan hyödyntää arvioitaessa rantojen tulevan käytön mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja.

Samanaikaisesti tämän selvityksen kanssa on ollut käynnissä selvitys keskustan rakennetusta kulttuuriympäristöstä, joten tässä selvityksessä ei ole arvioitu rantojen käytössä tapahtuneita muutoksia. Selvityksessä ei myöskään ole esitetty suosituksia tai johtopäätöksiä alueiden tulevasta käytöstä. Tällaisia asioita pohditaan osayleiskaavatyön yhteydessä myöhemmin.

SELVITYKSEN ALUERAJAUS

RAPORTIN RAKENTEESTA

Tässä raportissa on monia tasoja erilaisia lukijoita varten. Kappaleeseen ”Tiivistelmä: Nä-sijärven ja Pyhäjärven rantojen käyttöhistoria lyhyesti” on koottu merkittävimmät selvitysalu-
een rantojen käytössä tapahtuneet muutokset. Selvityksen lopussa on kaksi liitekarttaa, jois-
sa on esitetty merkittävimmät muutokset ja muutosten ajankohdat järvenrantojen eri osissa.
Kaikkein kiireisin lukija saa tiivistelmästä ja liitekartoista yleiskuvan siitä, miten järvenrantoja
on käytetty Tampereen keskustassa vuosisatojen aikana.

Vähemmän kiireiselle lukijalle on jokaisen kappaleen (=yleensä kaupunginosa) alussa
tiivistelmä kaupunginosan rannan käytössä tapahtuneista merkittävimmistä muutoksista.
Kappaleiden alussa on kartta, jossa on esitetty rantaviivan sijainti eri aikoina ja alueen mer-
kittävimmät toiminnot. Kartalla on esitetty sellaiset toiminnot, joiden sijainti on ollut tiedossa.
Kaupunginosittain ja jossain kohtaa myös pienemmin osa-aluein on kyseisen alueen merkit-
täviä vuosilukuja koottu taulukoihin. Näiden pohjalta saa raportin tiivistelmää ja liitekarttoja
tarkemman käsityksen yksittäisen kaupunginosan rannan käytössä tapahtuneista muutok-
sista.

Kiireettömintä lukijaa varten selvityksestä löytyy monipuolista ja kiinnostavaa tietoa ran-
noilla sijaitsevien ja sijainneiden toimintojen historiasta. Selvityksen lopussa on myös luettelo
käytetyistä lähteistä, joista eri alueiden ja rakennusten historiaan voi tutustua tarkemmin.

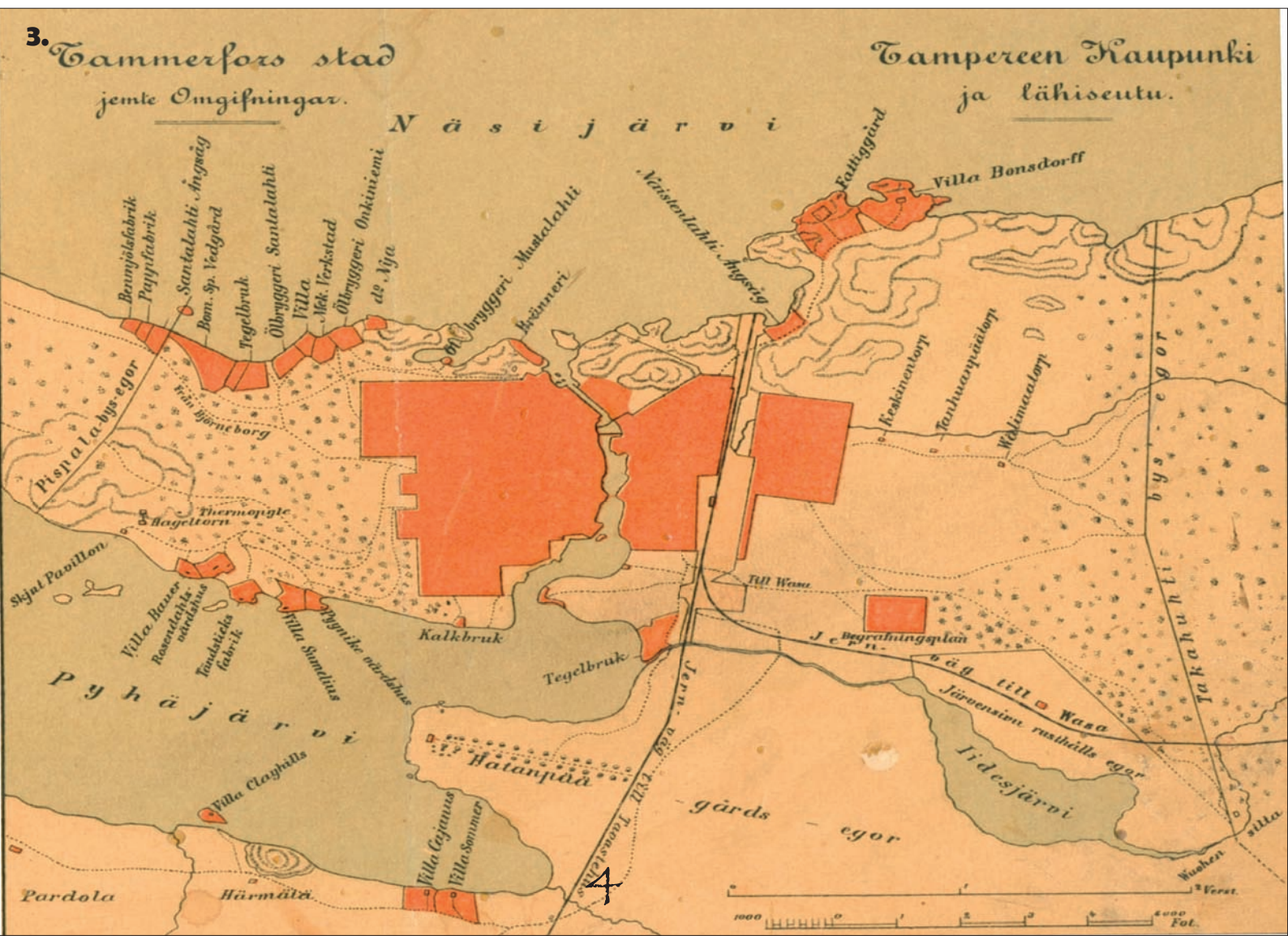
SELVITYKSEN TEKEMISEEN OSALLISTUNEET TAHOT

Selvitys on laadittu Tampereen kaupungin kaupunkiympäristön kehittämisen maankäytön
suunnittelussa. Selvitystyöstä on vastannut erikoissuunnittelija Ulla Nummi ja raportin on
taittanut kaavoitusavustaja Maikki Jokinen. Työtä on ohjannut arkkitehti Dani Kulonpää. Sel-
vityksen lähdeaineiston määrittelemisessä on käytetty avuksi projektiarkkitehti Jouko Seppä-
sen ja Pirkanmaan maakuntamuseon rakennustutkija Miinu Mäkelän asiantuntemusta.

Kuva 2. Isojakokartta 1758, Isaac Lithov

Kuva 3. Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887, F. L. Calonius

TIIVISTELMÄ: NÄSIJÄRVEN JA PYHÄJÄRVEN RANTOJEN KÄYT- TÖHISTORIA LYHYESTI

Ennen Tampereen kaupungin perustamista vuonna 1779 Näsijärven ja Pyhäjärven rannat olivat pääasiassa metsää. Poikkeuksena tästä olivat Hatanpään kartanon ja Viinikanojan välillä sekä Pyykin rannoilla sijainneet pellot. Näistä Hatanpään kartano oli syntynyt 1690-luvulla, ja Pyykin pellot liittyivät Tammerkosken kartanon augmenttina toimineeseen Pyykin tilaan. Muutoin kaupungin nykyisen keskustan alueella sijainneet pellot olivat Tammerkosken rannoilla.

NÄSIJÄRVEN RANTA

Kaupungin perustamisen jälkeenkin järvien rantoja otettiin erilaisten toimintojen käyttöön varsin hitaasti. Näsijärven rannoilla 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla merkittäviä asioita olivat Mustanlahden satama (1840-luvulta lähtien Tampereen tärkein puunkuljetusväylä) ja järven lähistöllä sijainnut Finlaysonin tehdas. Tampellan alueella ranta siirtyi Tampellan omistukseen vuonna 1861.

1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Tammerkosken rannoilla vallinnut tonttipula vaikutti osaltaan siihen, että erilaiset teollisuuslaitokset alkoivat hakeutua järvien rannoille. Samaan aikaan höyryvoima vapautti teollisuuden koskivoimasta. Santalahden ja Särkänniemen alueelle syntyi pienteollisuutta lähinnä 1870-90 -luvuilla. Lapinniemen teollisuus syntyi vuosisadan vaihteessa. Asutusta Näsijärven rannoille tuli, kun Armonkallio sai ensimmäiset asukkaansa Kytälästä vuonna 1890. 1800-luvun kenties merkittävin muutos oli Porin radan valmistuminen vuonna 1895. Rata kulki Tampellan alueella aivan rannassa ja myös Santalahdessa lähellä silloista rantaviivaa, ja toisaalta eristi joitain alueita aiempaa selvemmin Näsijärven rannasta. 1800-luvun puolella avattiin myös Koukkuniemen vanhainkoti, mutta alueen laajempi käyttöön-otto on tapahtunut 1900-luvulla.

1900-luvun merkittäviä muutoksia Näsijärven rannoilla ovat olleet Särkänniemen huvipuiston rakentaminen (ensimmäinen osa valmis v. 1969), Naistenlahden voimalaitoksen valmistuminen 1971 ja Paasikiven-Kekkosentien avaaminen vuonna 1977. Tien rakentamiseen liittyi merkittäviä Näsijärven täyttöjä Santalahdessa ja Tampellassa. Asuntorakentamista Näsijärven rantojen läheisyyteen on tullut Onkiniemeen 1950-luvulta ja Lapinniemeen 1990-luvulta lähtien.

PYHÄJÄRVEN RANTA

Kaupungin perustamisen jälkeen Pyhäjärven rantojen lähistöllä merkittävä maisemaa muokannut asia oli kaupunkilaisille annettu vapaus hankkia vapaasti kotitarvepuita Pyykinille. Ensimmäiset metsänkäyttörajoitukset Pyykinille annettiin 1803, hakkuut kiellettiin kokonaan vuonna 1830 (tällöin Pyykinillä oli vain kitukasvuinen männikkö koivu- ja leppävesakon sekä heinikon seassa), ja kansanpuistoksi Pyykin määrittiin 1840-luvulla.

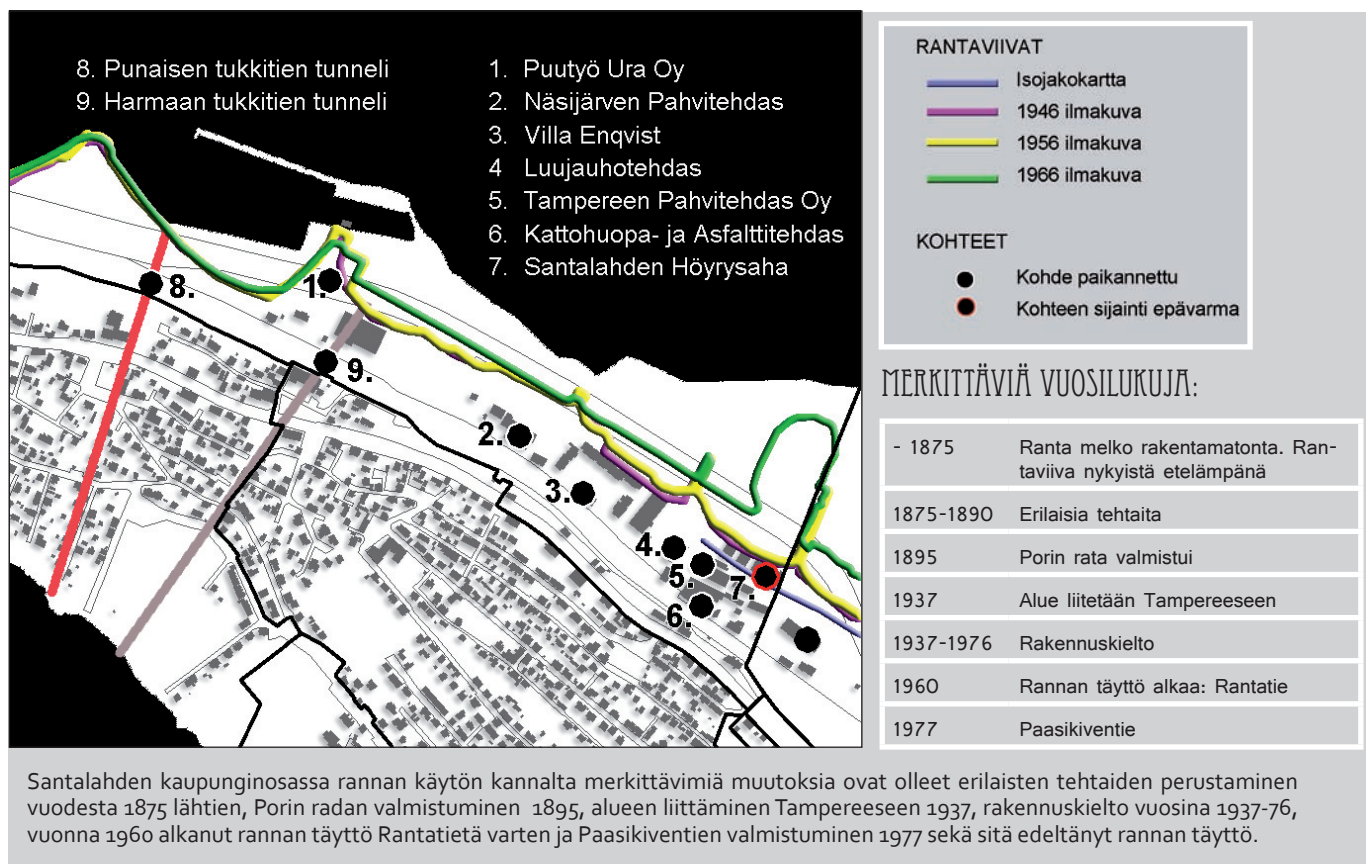
1800-luvun puolivälin jälkeen Pyykin rantaan alkoi sijoitua huviloita ja kesäravintoloita. Pienteollisuutta Pyhäjärven rannoille alkoi syntyä myös vuosisadan puolivälin jälkeen: Pyykinillä tulitikkutehdas Jalkasaaren lähelle 1856, Eteläpuistoon Frenckellin kalkkitehdas 1882, Ratinan 1870-luvulla lasiruukki, meijeri ja tiilitehdas. Pyhäjärven rantojen teollisuuskäyttö on kuitenkin aina ollut selvästi Näsijärven rantoja vähäisempää. Ainoa suurehko teollisuusrakennus on ollut Pyykin Trikoona tunnettu laitos, jonka toiminta käynnistyi 1890.

1900-luvun merkittäviä muutoksia Pyhäjärven rannoilla ovat olleet Eteläpuiston rakentaminen puistoksi 1910-20 -luvuilla, Pyykin uimarannan avaaminen 1931, Palomäen uimalaitos (sijaiti Eteläpuiston länsipuolella) vuosina 1908-62, Ratinan silta 1959, Eteläpuiston speedway-rata 1953-88, Ratinan stadion 1966 ja Viinikanlahden jätevedenpuhdistamo 1971. Pyhäjärven rantoja on täytetty merkittävimmin Ratinassa (lähinnä Ratinan sillan rakentamisen yhteydessä) ja nykyisen jätevedenpuhdistamon alueella. Ennen kaupungin perustamista rantaviiva on tällä kohtaa kulkenut jotakuinkin nykyisen Hatanpään valtatie kohdalla. Järveä on tällä kohtaa täytetty vähitellen, ja viimeiset täytöt tehtiin puhdistamon rakentamisen yhteydessä.

2000-luvun merkittävin muutos Pyhäjärven rannalla on ollut Ratinassa tapahtunut asuntorakentaminen.

NÄSIJÄRVEN RANTA

1. SANTALAHDEN KAUPUNGINOSA

Tampereen kaupungin ja Pohjois-Pirkkala pitäjän rajan, Rajaportin takana vallitsi vapaus ennen kaikkea rakentamisen vapaus, sillä Pispalan puolella rakentamista ja asumista eivät säädelleet rakennusjärjestys, palo- ja terveystoimikset. Ensimmäisenä Santalahden rakennettiin saha v. 1875 ja erilaisia tehtaita kahtena seuraavana vuosikymmenenä. Näsijärven ranta oli edellytys paperi- ja puunjalostusteollisuuden syntymiselle, ja vesiyhteyden lisäksi alueelta oli hyvät maantie- ja rautatiekulkuyhteydet. Porin radan rakentaminen vuosina 1890-1895 toi alueelle paljon työväkeä. Tuotantolaitosten rinnalle alueelle rakennettiin työläisten pieniä asuinrakennuksia ja tehtailijoiden ylellisiä huviloita. Pohjois-Pirkkalan maalaiskuntaan siihen asti kuulunut Pispala liitettiin Tampereeseen vuonna 1937. Samanaikaisesti voimaantullut rakennuskielto jatkui parin vuoden jaksoissa aina vuoteen 1976 saakka.

Vuoden 1945 asemakaavan perusteella rantaa alettiin täyttää Rantatietä, silloista Ylöjärvenkatua, varten virallisesti huhtikuussa 1960. Pääkulkuyhteys kaupungista Santalahden kaupunginosan alueelle oli 1960-luvulle asti tapahtunut rautatien ylittävän Tipotie nimisen tieyhteyden kautta. Pispalan valtatieltä oli ollut alueelle ja Näsijärven rantaan Tipotien lisäksi

si neljä muuta rautatien ylittävää tasoristeystä. Vuoden 1966 asemakaavan mukainen, Rantatien suuntainen, uusi Kehätie aiheutti toisen täyttöaallon. Vuoden 1975 asemakaavassa Santalahden alue varattiin teollisuutta varten. Vuoden 1979 kaavalla kehätie muutettiin Paasikiventiekseksi ja ranta-alueelle osoitettiin laguunimaisia virkistysalueitä, Rautatien ja Näsijärven rannan välinen maa-alue on näin keskimäärin kaksinkertaistunut.

Alueelle, jonka voidaan katsoa olevan vanhaa asumisen ja työpaikkojen kulttuuriympäristöä, on laadittu osayleiskaava. Kaava sai lainvoiman vuonna 2008. Kaavassa on suojeltu vanhoja teollisuusrakennuksia ja asuinrakennuksia, ja alueelle on tulossa sekä uusia 2-8 kerroksisten asuinrakennusten korttelialueita että työpaikkatoimintoja.

Kuva 4. Luujauhotehdas 1930-1940-luvulla
 Kuva 5. Paperitehdas ja luujauhotehdas v. 1940
 Kuva 6. Näsijärven puhdistus v. 1944

1.1 SANTALAHDEN HÖYRYSAHA

Pirkkalan puolelle, Santalahden perusti kauppias Johan Reinhold Enqvist yhdessä ulkomailta palanneen poikansa Johan Waldemar Enqvistin kanssa höyrysahan v. 1875. Saha, jonka yhteydessä oli myös mylly, oli alueen ensimmäinen suuri teollisuuslaitos. Saha on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Isän kuoltua, poika myi sahan porilaiselle Ahlström-yhtiölle vuonna 1888. Sahan työntekijämäärä nousi hyvin pian yli 40:n, mutta se oli ja pysyi kaupungin rajojen ulkopuolella aina vuoteen 1937. Tuotantolaitoksesta ei ole jäänyt mitään jälkiä nykypäivään.

Enqvistin huvila on rakennettu 1880-luvulla. Nykyisin As. Oy Tampereen Villa Enqvisti, Rantatie 15

1.2 LUUJAUHOTEHDAS

Vuonna 1883 rakennetun tehtaan omisti vuosisadan vaihteessa Frans Ludvig Caloniuss, joka toimi Tampereen kaupungin arkkitehtina vuosina 1876-1891. Tehdas on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Vuonna 1911 insinööri Ove Wallgren otti laitoksen haltuunsa ja uudisti rakennuksia, koneita ja työtapoja. Vuonna 1943 tehdas myytiin Yhtyneille paperitehtaille. Tehdas tuotti sekä luu- että nahkaliimoja ja luujauhoa Santalahden puunjalostusteollisuuden käyttöön. 1950- ja 60-luvuilla tehtaan tiloja muutettiin palvelemaan mm. lihanjalostustoimintaa, Rajaportti Oy ja viimeksi pienteollisuusyrittäjänä Teollisuusniklaamo Oy. Tampereen luujauhotehtaan piippu on Santalahden osayleiskaavassa merkitty sr-1 kohteeksi.

1.3 TAMPEREEN PAHVITEHDAS OY

Tehdas rakennettiin v. 1884 (I. Lindroth) ja muutettiin paperitehtaaksi 1894 ja siirtyi A. Holmqvistin omistukseen ja vähän myöhemmin J. W. Enqvistille (J. W. Enqvist Osakeyhtiö 1908). Tehdas on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Kun Porin rataa rakennettiin 1892-1895, tehtiin tehtaan kohdalle pysäkki, josta pistoraide ulottui höyrysahan varastoille saakka. Paperitehdas meni vararikkoon 1930, jonka jälkeen tehdastiloihin muutti Tampereen Villa Oy. 1950- ja 60-luvuilla osa tehtaan tiloista muutettiin palvelemaan lihanjalostustoimintaa, Palvi Oy ja sitten Savupojat Oy.

1.4 KATTOHUOPA- JA ASFALTTITEHDAS

Vuonna 1885 perustettiin pysäkin kohdalle, paperitehtaan yläpuolelle rinteeseen pieni kattohuopatehdas, joka toimi ainakin vuoteen 1895. Myöhemmin, ainakin vuosina 1908-1917, ilmeisesti samassa rakennuksessa on toiminut Oy Suomen Asfalteeraus ja Tervatehdas, jonka aikana 1940-luvulla tehdasrakennukset uudistettiin perusteellisesti. Pohjois-Pirkkalan kartassa vuodelta 1927 esiintyy Tervatehdas.

1.5 NÄSIJÄRVEN PAHVITEHDAS

Näsijärven pahvitehdas perustettiin Pispalaan v. 1893. Vuonna 1903 insinööri Axel Sumelius osti sen ja samalla hän uudisti tehtaan täydellisesti. Vanha puinen rakennus purettiin ja tilalle rakennettiin uusi osin yksi-, osin kolmikerroksinen tiilinen tehdasrakennus, jonka rauniot ovat edelleen paikalla.

Sumeliuksen aikana tehdas työllisti yli 60 henkilöä. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tehtaaseen osti yhtiö, joka perusti toiminimen Ab Näsijärven Puhvitehdas Oy. Vuosina 1925 ja 1926 rakennukset ja koneet uusittiin ja tuotanto-ohjelmaa laajennettiin. Tuotantoa lisättiin ja jälleen sotavuosina 1940-1944 rakennettiin uusi, Bertel Strömmerin suunnittelema, punatiilinen 5-6-kerroksinen päärakennus. Tehtaan toiminta päättyi 1989.

Jo vuosina 1863-64 Porin Höyrysahaosakeyhtiö Rosenlew oli rakennuttanut harjun yli, sen kapeimmalle kohdalle tukkitien, ns. punaisen tukkitien, joka ylitti Pispalan valtatie siltaa pitkin suunnilleen nykyisen Pispalan kirkon kohdalla. Tukkitie oli kiskotie, jota pitkin tukit vedettiin ylös aluksi hevosvoimin ja vuodesta 1873 alkaen höyryvoimalla. Harjun päältä ne saivat rullatietä laskea vapaasti rantaan. Reposaaren saha rakensi ns. harmaan tukkitien vuonna 1873 ja se alitti Pispalan valtatie nykyisen Ahjolan kohdalla. Tukit nostettiin höyrykoneen voimalla. Tukkitiet purettiin 1935 mennessä. Tukiteistä muistuttamassa ovat radan alittavat tunnelit.

Rantatie Kesoisiin ja sittemmin Nesteen huoltoaseman kohdalla aikanaan sijainneissa tuotantorakennuksissa olivat toimineet mm. Anton Rantasen v. 1909 perustama Rantasen Mallastehdas, Puuteollisuusliike Juho Paasikoski, perustettu 1910, Uusi Höyrypuuseppä, toimi vuosina 1931-33 sekä viimeisenä Puutyö Ura Oy, perustettu 1936. Puutyö Ura työllisti 1930-luvun lopulla vuosittain keskimäärin 40 työntekijää. Alue jäi Rantatie rakentamisen yhteydessä tien alle.

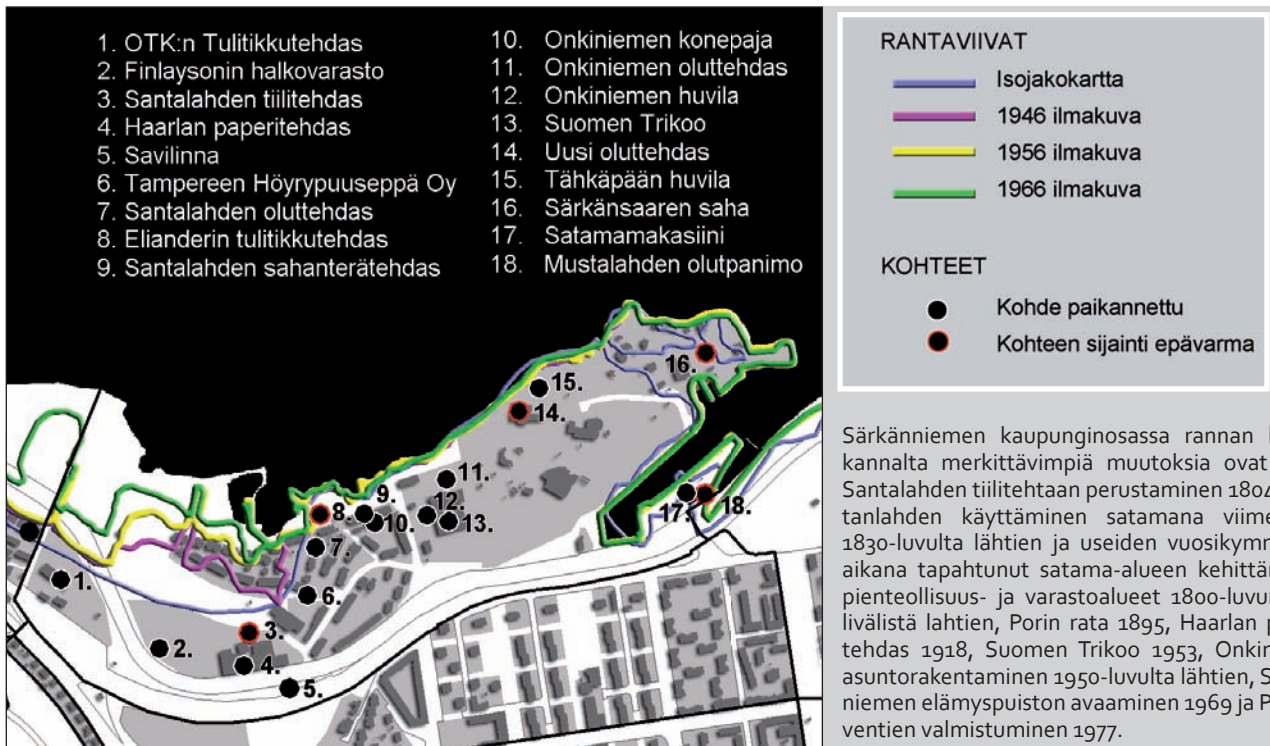
Kuva 7. Puutyö Ura Oy 1930-luvulla

Kuva 8. Santalahden ja Pispalan rantaa 1950-luvulla

8.

2. VIII KAUPUNGINOSA ELI SÄRKÄNNIEMI

Särkänniemen kaupunginosassa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet Santalahden tiilitehtaan perustaminen 1804, Mustalahden käyttäminen satamana viimeistään 1830-luvulta lähtien ja useiden vuosikymmenien aikana tapahtunut satama-alueen kehittäminen, pienteollisuus- ja varastoalueet 1800-luvun puolivälistä lähtien, Porin rata 1895, Haarlän paperitehdas 1918, Suomen Trikoo 1953, Onkiniemen asuntorakentaminen 1950-luvulta lähtien, Särkänniemen elämyspuiston avaaminen 1969 ja Paasikiventien valmistuminen 1977.

2.1 FINLAYSONIN HALKOVARASTO

Vuonna 1876 rakennettiin Santalahden halkovarastolta lähes kolme kilometriä pitkä, hevosvetoinen, kapearaiteinen pienoisrautatie, jota pitkin kuljetettiin polttopuita Finlaysonin tehtaan höyrykoneille. Aiemmin varsinaisella tehdasalueella sijainnut halkovarasto oli pitänyt siirtää pois kutomorakennus Plevnan (v. 1877) tieltä. Halkovarastoalue on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Vuonna 1899 saatiin lupa radan sähköistämiseen, ja v. 1909 aloitti Pikku-Pässiksi kutsuttu sähköveturi liikennöinnin radalla. Radalla oli liikennettä aina vuoteen 1957, jolloin kiskot ja sähköjohtimet poistettiin.

Kuva 9. Finlaysonin halkovarasto ja Pikku-Pässi v. 1912

ELIANDERINRANTA –ONKINIEMI MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1804	Tiilitehdas
1852	Tampereen ensimmäinen Tulitikkutehdas
1864	Olutpanimo
1876	Halkovarasto / Finlayson
1880-1890	Useita tehtaita
1895	Porin rata valmistui
1918	Haarlän paperitehdas
1953	Suomen Trikoo
1950-, 1970-, 1980-, ja 2000-luvuilla	Asuntorakentaminen
1977	Paasikiventie

9.

2.2 SANTALAHDEN TIILITEHDAS

Santalahdessa on ollut tiilitehdas vuodesta 1804. Vuonna 1865 sen omisti Rostedt, sitten A. H. Solin ja 1890-luvun alussa se siirtyi rakennusmestari K. W. Helanderin ja vuosisaadan vaihteen jälkeen M. Wigeliuksen omistukseen. 1850-luvun puolivälissä Santalahdessa oli ollut toinenkin tiilitehdas (Finlaysonin), jonka toiminta päättyi vuoden 1880 vaiheilla. Suomessa 1885-1978 toimineet tiilitehtaat luettelon mukaan Santalahden tiilitehdas oli toiminut ainakin vuodet 1885-1897. Tiilitehdas on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Tiilitehdas on sijainnut jokseenkin Haarlan pape-ritehtaan paikalla.

2.3 SANTALAHDEN OLUTTEHDAS, PLUMPERIN PRYKI

Vuonna 1883 ylöjärveläinen kauppias Carl Gustaf Blomberg perusti oluttehtaan Santalahteen. Olutpanimo on esitetty kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. Joidenkin omistajavaihdosten jälkeen kolme panimoa: Mustanlahden, Onkiniemen ja Santalahden yhdistyi vuonna 1891 Tampereen Panimo-osakeyhtiöksi. Vuonna 1895 niiden yhteinen työntekijämäärä oli 47. Santalahden tehdas laajennettiin 1899. Oluttehtaan toiminta loppui v. 1914.

Blomberg oli jo syyskuussa 1876 anonut tonttia oluttehtaan perustamista varten Pyhäjärven rannasta, kalkkitehtaan vierestä. Muutaman viikon kuluttua Blombergille kuitenkin selvisi, että viereiselle tontille oli hyväksytty suuren lihateurastamon rakentaminen, joten Blomberg luopui tontista.

2.4 ONKINIEMEN HUVILA

Aivan nykyisen Suomen Trikon Onkiniemen tehdasraken- nuksen vieressä on ollut huvilarakennus. Talon ympärillä oli korkea lauta-aita ja se oli muutenkin varsin suljettua yksityis- aluetta, apteekkari A. V. Tennberg, omisti sen v. 1881. Paikalla on huvila kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887. "Joskus ennen kansalaissotaa talossa oli ravintola, jossa herrat kävivät ehtoolla pörräämässä."

Kuva 10. Onkiniemen huvila ja Suomen Triko v. 1955

Kuva 11. Santalahden tiilitehdas noin v. 1900

Kuva 12. Santalahden oluttehdas noin v. 1900

2.5 ONKINIEMEN KONEPAJA

Vuonna 1889 koneenrakentaja Axel Ingelius ja teknikko F. V. Kingelin perustivat konepajan, joka valmisti mm. saha- ja myllykoneistoja vuosina 1891-93. Kartassa Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887 on konepaja Onkiniemen oluttehtaan länsipuolella. Samassa kartassa Santalahden oluttehtaan ja konepajan välisellä tontilla on huvila.

2.6 SANTALAHDEN SAHANTERÄTEHDAS, VUODESTA 1893 ALKAEN SUOMEN SAHANTERÄTEHDAS OY

Tehtas oli aloittanut toimintansa v.1889 entisessä luujauhotehtaan- sa ja muutti nykyiselle paikalleen v. 1895 entisen Onkiniemen konepajan rakennuksiin. Sen olivat perustaneet insinööri A. H. L. Gyllenberg, kauppias J. W. Enqvist sekä kauppias Rudolf Winter. Tehtaan työkenteli parikymmentä työntekijää 1920-luvulla ja 1930-luvun lopulla työntekijöitä oli kolmisenkymmentä sekä muutama toimihenkilö.

2.7 ONKINIEMEN OLUTTEHDAS

Näsijärven pryki, joka on apteekkareiden Aksel Fredrik Tennbergin ja Gustaf Adolf Serlachiuksen v. 1864 perustama olutpanimo, on sijainnut Näsijärven rannalla, asemakartta 1896, Santalahden rantatontti nro 7. Oluenpanijana toimi Kangasalla syntynyt panimomestari Emanuel Wilhelm Lönn, jonka toimesta ensiolut Baijerin olut tuli markkinoille v. 1865. Lönn kuoli toukokuussa 1888 oluttaan panimomestarina yhtä-

jaksoisesti 23 vuotta. Lönningin perhe asui läheisessä huvilassa, jonne myös perheen tytär Wivi Lönning syntyi v. 1872. Tehdas lopetti toimintansa v. 1909.

2.8 ELIANDERIN TULITIKKUTEHDAS

Vuonna 1852 kauppias Henrik Eliander (1815-1892) aloitti fosforitikkujen valmistamisen savipiipputehtaansa (perustaja 1846 J. R. Ahlgren) yhteyteen perustamassaan Tampereen ensimmäisessä tulitikkutehtaassa. Tehdas toimi toistakymmentä vuotta eli vuoteen 1874. J. H. Elianderin nimi on periytynyt paikalla nykyään sijaitsevalle uimarannalle. Elianderin niemellä on ollut myös laivalaituri, jolla rakennettiin mm. halkolotjia. Näsijärven Höyrylaiva Oy:n rakennuttama puinen matkustajalaiva Tampere, joka valmistui 1874 ja liikennöi vuoteen 1908, on myös rakennettu siellä samoin kuin sen sisarus Mänttä. Tulitikkutehtaan sijaintia ei tiedetä.

2.9 SAVILINNA

Haarlan tehtaan ja radan välissä on sijainnut Finlaysonin ja Haarlan tehtaan pitkä vuokratalo, joka oli kooltaan kuin linna mutta varustustasoltaan kuin savimaja. Pihakin oli savinen ja siellä väitettiin vietettävän huonoa elämää. Toisen lähteen mukaan rakennus oli hätäisesti kyhätty v.1898 Armonkallion tulipalossa asunnottomaksi jääneille. Rakennus käsitti 20 helahuonetta ja sen seinissä oli käytetty savea eristeenä. Ra-

kennus purettiin 1950-luvulla. Savilinna oli ensimmäinen Tampereen monista linnoista: Amurinlinna, Impilinna, Puistolinna, Ainanlinna, Taivaanlinna, Toralinna jne.

2.10 AKKUNAVERHO- JA PAITATEHDAS OY

Joitakin vuosia aiemmin perustettu Kaulus- ja Kalvosin-tehdas Oy A. Tiira muodostettiin Akkunaverho- ja Paitatehdas Oy:ksi. Verho – ja Paitatehdas Oy nimisenä tehtaalla toiminta jatkui 1960-luvulle asti. Vuosina 1865-1912 perustetut osakeyhtiöt luettelon mukaan yhtiö rekisteröitiin 1911 ja toiminta loppui 1980. Tehdas sijaitsi entisen Santalahden oluttehtaan rakennuksessa, jota oli laajennettu.

Kuva 14. Savilinna

Kuva 13. Kartta 1896, Lambert Petterson. Kartalle on merkitty Santalahden oluttehdas, sekä Sahaterätehtaan ja Onkiniemen oluttehtaan tontit. Mäen päälle on suunniteltu aluetta teurashuoneelle.

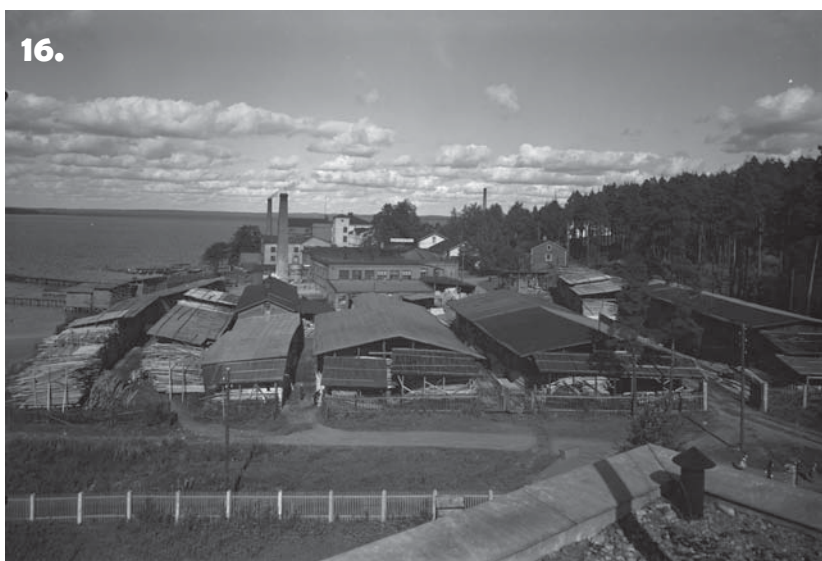

2.11 TAMPEREEN HÖYRYPUUSEPPÄ OY

Tampereen Höyrypuuseppä Oy on perustettu v. 1894 puuseppämestari Karl Konstantin Tallqvistin toimesta, se oli erikoistunut huonekaluihin. Se valmisti tilauksesta tyylihuonekaluja sekä Tampereen kaupungin julkisiin tiloihin että varakkaisiin yksityiskoteihin, se valmisti myös puukalusteet Tampereen tuomiokirkkoon. Siellä valmistettiin myös rakennuspuusepän tuotteita kuten ovia ja ikkunoita. Tallqvistin kuoleman jälkeen, v. 1903 puusepänliike myytiin ja sen toimintaa jatkamaan perustettiin uusi yhtiö, Höyrypuuseppä Oy. 1930-luvulla tehdas oli tekemässä mm. Eduskuntatalon sisustustöitä. Laman helpotettua vuoden 1938 lopulla Höyrypuuseppä Oy oli työntekijämäärältään suurin Tampereella toiminut puualan yritys, työntekijöitä oli parhaimmillaan 112. Vuonna 1944 yhtiön omistajat perustivat Visuvesi Oy:n toiminnan jatkamiseksi. Santalahden tehdas lopetti toimintansa 1980 tienoilla ja v. 2001 tehdasrakennus purettiin.

2.12 HAARLAN PAPERITEHDAS

Rafael Haarla perusti tehtaan v. 1918. Bertel Strömmerin suunnittelema tehdas rakennettiin Santalahteen 1919-1920 ja tehdasta laajennettiin 1932. 1930-luvulla tehtaassa työskenteli 190 henkilöä. 1980-luvulla tehtaan toiminta siirtyi Tesomalle ja rakennus on sen jälkeen ollut muussa käytössä. Tehdas sijaitsee jokseenkin samalla paikalla, jossa on aikanaan sijannut tiilitehdas.

2.13 OTK:N TULITIKKUTEHDAS

Osuustukkukauppa rakensi Tampereelle, Pispalan naapuriiin, tulitikkutehtaan 1925-1926. Tehdas työllisti 1930-luvulla noin 70-80 henkilöä. Ranta-alueella sijainneelle varastoalueelle uitettiin haapatukit Näsijärveä pitkin. Tehdas toimi OTK:n alaisena vuoteen 1969, minkä jälkeen se siirtyi Keskon, OTK:n ja SOK yhteiselle Finn-Match Oy:lle. Tikkujen valmistus siirtyi Vaajakoskelle vuonna 1975. Samalla Santalahden tehdas lopetti toimintansa ja rakennukset siirtyivät Autotalo Pekka Mäkisen omistukseen. Tampereen kaupunki omistaa tontin, mutta Pekka Mäkisellä on tonttiin vuokraoikeus vuoteen 2025 asti. Tulitikkutehdas piippuineen ja ruutivarastoineen on Santalahden osayleiskaavassa merkitty säilytettäväksi (sr).

Kuvat 15. ja 16. Höyrypuuseppä Oy 1937

Kuva 17. Haarlan paperitehdas 1930-luvulla. Kuvassa näkyvät myös OTK:n tulitikkutehdas, Finlaysonin halkovarastoalue, Savilinna ja Höyrypuuseppä Oy:n rakennuksia.

Kuva 18. Särkänniemi v. 1967. Kuvassa Suomen Trikoon Onkiniemen sukkatehdas ja voima-asema, Sahanterätehdas, Akkunaverho- ja paitatehdas sekä Visuvesi Oy. Puiden takana on neljä, v. 1954 valmistunutta As Oy Näsinkartanon asuinkerrostaloa.

2.14 SUOMEN TRIKOO

Sotien jälkeen v. 1953 Onkiniemeen valmistui Suomen Triכון sukkatehdas, joka valmisti mm. tunnettuja Atlas-sukia. Suomen Trikoon teollinen toiminta Onkiniemessä päättyi v. 1992, jonka jälkeen kiinteistössä on ollut monenlaista pien-teollisuustoimintaa. Kiinteistössä on ollut myös käsityöläistöimintaa ja sen tiloja on käytetty myös varastona. Tampereen kaupunki omistaa kiinteistön ja rakennukset odottavat suunnitelmallista uusiokäyttöä.

2.15 ONKINIEMEN ASUNTORAKENTAMINEN

Onkiniemen alue on sukkatehtaan valmistumisen jälkeen ruvennut asteittain muuttumaan vanhasta teollisuus- ja varastoalueesta asuinalueeksi. Ensimmäiset neljä, kolmikerroksista asuinkerrostaloa valmistuivat v. 1954. Samaan kortteliin oli jo v. 1952 valmistunut asuntolarakennus. 1970-luvulla saman korttelin länsipäähän, aivan Paasikiventien varteen, rakennettiin yksi erittäin pitkä, kolmikerroksinen lamellitalo ja toinen lyhyempi alemmas rinteeseen. Korttelin koilliskärjessä on yksi seitsemänkerroksinen asuinkerrostalo. Elianderinkadun varren kortteleihin valmistui 1980-luvulla yhteensä seitsemän asuinkerrostaloa, joiden kerrosluvut vaihtelevat kolmesta viiteen, sekä seitsemän rivitaloa. Rivitalot sijoitettiin lähemmäs Näsijärven rantaa. Viimeisimpänä, vuosina 2003-2007, on alueen länsipäähän valmistunut kuusi asuinkerrostaloa, kuusi luhtitaloa ja yksi rivitalo.

18.

SÄRKÄNNIEMI

Särkänniemen niemen kärki, Särkännokka, on alkuaan ollut saari. Särkänniemi syntyi yhdistämällä Onkiniemi ja Särkänsaari täytemaan avulla.

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1869	Eteläpuolelle Amurin asuntoalue
1886	Tiilitehdas
1889	Saha Särkänniemen kärkeen
1895	Porin rata valmistuu
1940-1960	Veneveistämö
1969	Särkänniemen elämyspuisto
1971	Näsinneula
1977	Paasikiventie
1978	Sara Hildénin taidemuseo
1985	Delfinaario

2.16 NYA ÖLBRYGGERI

Ruovedellä sijaitsevan Vehkakosken sahan omistaja Frans Victor Gustafsson perusti vuonna 1886 Näsijärven rannan neljännen olutpanimon. Panimon toiminta jatkui aina vuoteen 1914. Vuonna 1918 tapahtuneen tulipalon seurauksena tontilla olleet oluttehtaan rakennukset purettiin. Uusi Oluttehdas niminen panimo sijaitsi hyvin lähellä nykyistä Sara Hildénin taidemuseota, asemakartassa 1896 Santalahden rantatontti nro 1.

2.17 TÄHKÄPÄÄN HUVILA

Oluttehtaan kasöörin, J. Kupiaisen huvila sijaitsi Näsijärven rannalla, Onkiniemen kallion jyrkänteellä, alueella, joka nyt kuuluu Sara Hildénin taidemuseolle. Huvilasta on jäljellä tukeva kivijalka ja sauna. Vuoden 1916-17 osoitekalenterissa huvila esiintyy nimellä Kivistön huvila (omistaja Hilda Kupiainen). Aessori Tähtkäpää (Evert Ax, sittemmin Tähtkäpää) osti sen v. 1922. Tähtkäpää kuoli v. 1940 ja vuodesta 1942 huvilan omisti Vilho Vaikkola.

2.18 SÄRKÄNSAAREN SAHA

J. W. Enqvist perusti 1889 sahan nykyisen Särkänniemen kärkeen. Enimmillään työntekijöitä oli 56 vuonna 1905. Särkänsaaren saha toimi niemessä vielä 1920-luvun alkupuolella.

Niemen kärjessä on ollut Näsi-Melojat ry:n kanoottisuojarakennus vuodelta 1947, 1940-1960-luvulla siellä oli Särkänniemen veneveistämö sekä 1960-luvulla Olavi Korpelan omistama Puusepäntörmä.

2.19 SÄRKÄNNIEMEN HUVIPUISTO

Nykyisen huvipuiston alueella on ollut varsin vähän toimintaa ennen huvipuiston rakentamista. Joukolle tamperelaisia päättäjiä syntyi 1960-luvulla ajatus Särkänniemen alueen uudenaikaisesta käytöstä. Vuonna 1969 Särkänniemen elämyspuiston ensimmäinen rakennus akvaario-planetaario avattiin. Näsinneula avattiin vappuna 1971 ja 1970-luvulla valmistui lasten eläintarhan rakennuksia. Saara Hildénin taidemuseo valmistui 1978 ja delfinaario vuonna 1985.

19.

20.

21.

Kuva 19. Uusi oluttehdas 1900-1910

Kuva 20. Näsimelojia kilpailuissa 1936

Kuva 21. Planetaario 1968

Kuva 22. Mustanlahden satamalaituri 1800-1900

Kuva 23. Torialuetta 1910-luvulla

Kuva 24. Rautatiesiltaa rakennetaan 1893-1894

2.20 MUSTANLAHDEN SATAMA

Mustalax Wik mainitaan vuoden 1822 asemakartassa, mutta Mustalax lukee Kortelahden kohdalla ja Wik Mustalahden kohdalla. Venäläisessä merikartassa vuodelta 1865 ovat sekä Mustalax että Kortelax ja Tampereen 1879 kalenterin kartassa lukee Mustalahti ja Kortelahti. Näsijärven satama oli 1840-luvulta lähtien Tampereen tärkein puunkuljetusväylä. Ylävesiltä halkojaalat toivat puutavaraa ja kaljaasit rakennuskiviä kaupunkiin. 1860-luvulla Kortelahden eteläpuolisella rannalla oli Finlaysonin halkotarha ja laituri ("engelsmannin pulvärkki"), jolle johtivat rullavaunuraiteet. Kortelahden pohjoispuolella oli Frenckellin halkotarha ja laituri ("pruukin pulvärkki"). Mustanlahden rantaankin oli louhittu kapea halkovarastoalue. Sen kivilaiturissa oli yksi- ja kaksimastoisia purjelaivoja ja halkojaaloja, jotka tilan puutteen vuoksi jouduttiin ankkuroimaan lahden suulle. Kortelahden pohjukassa oli telakka, jossa rakennettiin lotjia. Kruunun laituri ("kruunun pulvärkki") siirtyi kaupungin omistukseen, ja v. 1870 siinä alkoivat pitää laituripaikkaansa puurunkoiset matkustajalaivat. Kesällä 1870 Näsijärvellä liikennöi jo 19 höyryalusta ja 11 purjelaivaa ja saman verran proomuja. Sataman kolme laituria on esitetty August Ahlbergin kartassa vuodelta 1882 ja saman vuoden tonttikartassa. Ruoppaamattoman, vielä kortetta kasvavan Kortelahden pohjukassa olevalla telakalla rakennettiin talvisin proomuja vielä 1880-luvullakin.

Tampere-Pori-radan rakentamisen yhteydessä 1890-1895 rakennettiin Mustanlahden torin poikki kahdeksan teräsristikkipilarin varaan 100 m pitkä silta, joka siihen aikaan oli Suomen pisin. Sillasta länteen rata rakennettiin korkealle kivipenkereelle, ja Amurin pohjoisten talojen ja hevosraitiotien väliin, Amurin puolivälin paikoille, jätettiin ratapenkereeseen aukko, aallopiksi kutsuttu. Aukon kohdalla, Amurin puolella on nykyisin Väinö Linnan puisto. Mustanlahden puisten möljiä ja rantasiltojen tilalle rakennettiin 1893-94 kivinen rantalaituri ja aallonmurtaja, myös Kortelahtea ruopattiin ja rantakalliota louhittiin. Voidaan siis sanoa, että vuosisadan vaihteessa satama-alue varsinaisesti muotoutui ja laituripituus oli jo 950 metriä.

Vuonna 1900 tuli purjehduskauden jokaista arkipäivää kohden satama-alueen kautta yli tuhat kuutiota halkoja, toista tuhatta tukkia, kolmisentuhatta tiiltä, kuutisenkymmentä hehtoa viljaa jne. Mustalahti on ollut myös vilkas torikaupan paikka. Laivojen mukana maaseudulta tuotiin monia maalaisherkkuja myytäväksi kaupunkilaisille.

KORTELAHTI – MUSTALAHTI

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1830-luvulta lähtien	Mustalahti satamana
1840-luku	Tampereen tärkein puunkuljetusväylä
1854	Olutpanimo
1860-luku	Finlaysonin ja Frenckellin halkotarhat ja laiturit
1894	Mustanlahden kivinen rantalaituri
1895	Porin rata valmistuu
1900-luvun alku	Niemen pidentäminen nykymuotoonsa
1915	Satamamakasiini
1950-luku	Suuria halkopinoja
1977	Paasikiventie

23.

24.

1900-luvun alussa oluttehtaan purkamisen jälkeen satama kunnostettiin nykyiseen muotoonsa pidentämällä Kortelahden ja Mustanlahden välistä niemeä täytemaalla. Satama ja Näsikallion puisto valmistuivat nykyiseen muotoonsa v. 1909, mutta vasta vuosina 1919-1920 tapahtui sataman kiveäminen. Erilaisia kiveys- ja louhintatöitä tehtiin satama-alueella ja Särkänniemessä etenkin lamakaudella 1930-luvulla, jolloin ne olivat hyviä varatöitä työttömille.

Aina 1920-luvulle asti Kortelahden ja Mustalahden rannoilla oli mahtavia halkovuoria, joita myös halkopyramideiksi kutsuttiin. Niistä tehtaasivat polttoaineensa, mutta myös halkoliikkeet varastoivat polttopuunsa rannoille. Etenkin Särkänniemen puoleista mutta myös Mustalahden ratapenkeeseen puoleista laiturinsivua reunustivat komeat halkopinot. Tavaraliikenteen määrästä kertoo se, että vuonna 1934 Näsijärveä liikennöi noin sata proomua. Satama on ollut myös erittäin merkittävä matkustajaliikenteen ja huviveneilyn satama huvila- ja kesämökkiasumisen yleistessä. Satamasta on ollut hyvät liikenneyhteydet Aitolahdelle, Teiskoon, Ylöjärvelle, Kuruun, Ruovedelle, Virroille ja Vilppulaan. Lahtien välisellä niemikkeellä on ollut tori, jonne maalaiset toivat aamuisin tuotteitaan myytäväksi. Suuria halkopinoja oli rannoilla vielä 1950-luvullakin, ja aina 1960-luvulle saakka satama oli vilkas sisävesisatama. Laivaliikenteen loputtua Mustalahden satamakin hiljeni. Viimeinen puutavaralasti purettiin v. 1963. Tampereen pohjoisen kehätien, Paasikiven-Kekkosentien, rakentamisen yhteydessä osa Mustalahden satama-altaasta täytettiin. Keskeinen satama-alue kunnostettiin täydellisesti 1996-1997.

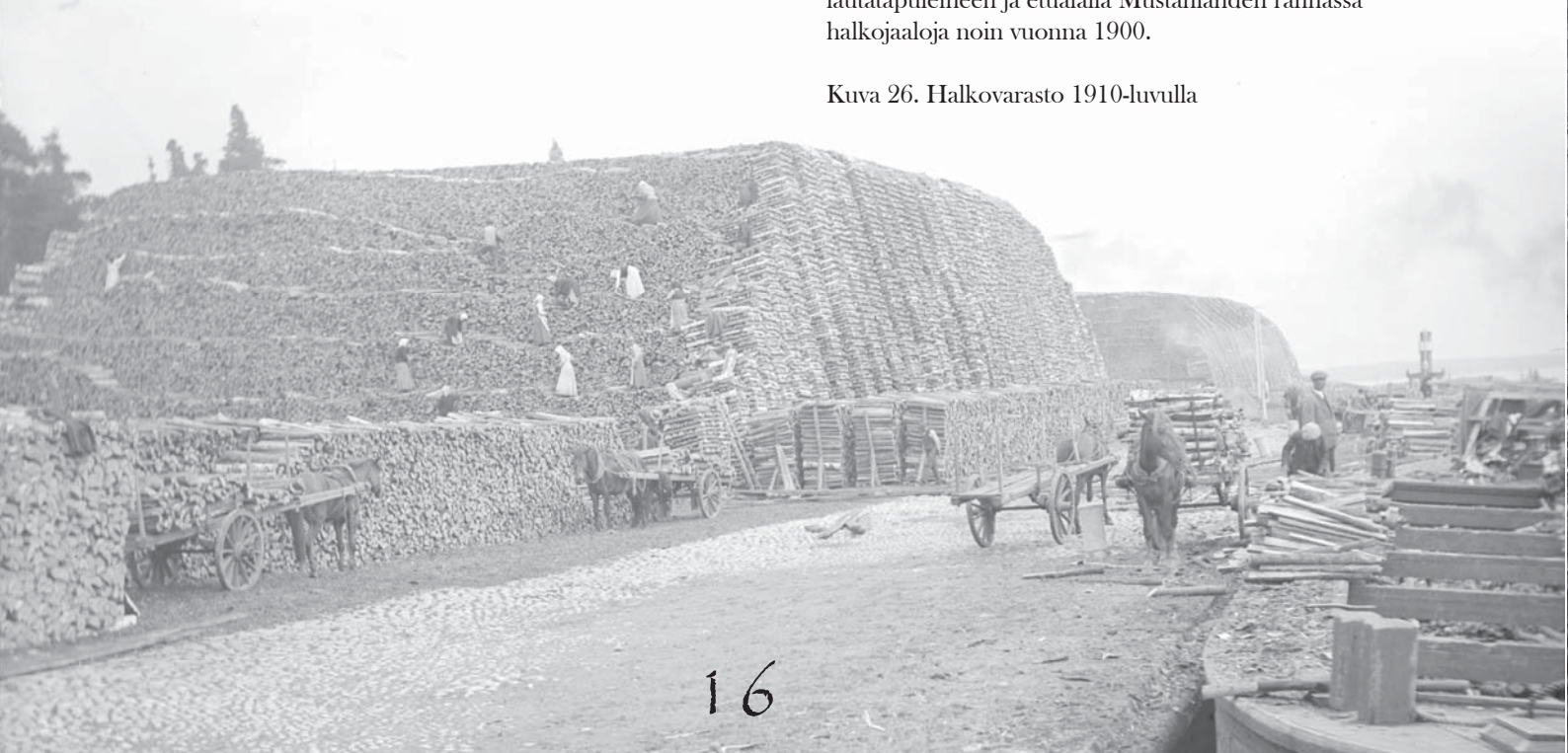
Ihanteellisella paikalla, aivan Särkänniemen huvipuiston ja Näsinpuiston välisellä alueella sijaitseva Mustalahden satama-alue on viime vuosina uudistanut ilmettään ja monipuolistanut toimintojaan. Satamassa on risteilyalussatama, vierasvenesatama, vanhassa satamamakasiinissa toimii kesäisin ravintola ja pienemmässä rakennuksessa kahvila, alueella on myös tanssipaviljonki.

2.21 MUSTALAHDEN OLUTPANIMO

Vuonna 1854 apteekkari Anders Wilhelm Tennberg perusti Kortelahden ja Mustalahden väliselle niemelle olutpanimon, jota tunnetaan nimellä Vanhapryki. Tennberg kuoli yllättäen 1856 ja tehdas siirtyi perikunnalle eli Sofie Louise Tennbergille. Käytännössä toimintaa jatkoi poika Axel Fredrik Tennberg, joka sitten myi tehtaaseen kruununvouti Johan Fredrik Lagerbladille. Tehtaan paikan louhimisen jälkeen niemen kärkeen oli jäänyt korkea ja äkkijyrkkä kallio, Mammannokka. Kortelahden puoleisella sivulla oli asuinrakennuksia ja Mustalahden puolella Myllypytinki, jonka mallasmyllyä käytti hevoskierto. Panimon yhteyteen oli v. 1859 avattu kaupungin ensimmäinen oluttupa. Tampereen kolmas (1. Värjörinkujalla ja 2. Mäntinrannassa) ja pitkäikäisin olut tehdas purettiin v. 1904. 1900-luvun alkupuolella laajentunut Pyynikin tehdas teki sen kuten monet muutkin oluttehtaat tarpeettomiksi.

2.22 SATAMAMAKASIINI

Vuonna 1915 Kortelahden ja Mustalahden väliselle niemelle rakennettiin Lambert Pettersonin suunnittelema Satamamakasiini. Aluksi rakennuksessa toimi Venäjän laivaston esikunta. Sittemmin se on toiminut satamatoimistona ja laivojen varastona. Nykyisin rakennuksessa on vierasveneitä palvelevat sauna- ja wc-tilat sekä ravintola. Pienempi rakennus on toiminut mm. asuinkäytössä ja kioskina, nykyisin siinä toimii kahvila.

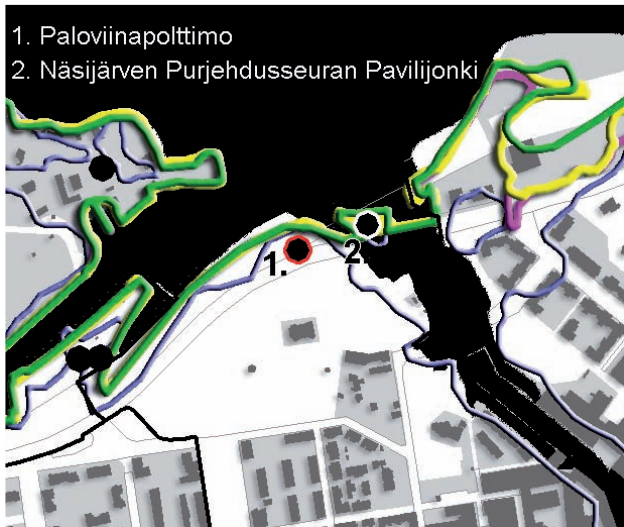
Kuva 25. Mustalahden Olutpanimo, Särkänniemen puolella halkopyramideja sekä Särkänsaaren saha lautatapuleineen ja etualalla Mustalahden rannassa halkojaaloja noin vuonna 1900.

Kuva 26. Halkovarasto 1910-luvulla

Kuva 27. Satakunnan laivasto Mustanlahden satamassa 1916.
Taustalla Laivayhtiöntalo, Osuusliike Voiman talo ja Porin rata
ja teräsristikkosilta.

3. I KAUPUNGINOSA ELI FINLAYSON

RANTAVIIVAT

- Isojakokartta
- 1946 ilmakuva
- 1956 ilmakuva
- 1966 ilmakuva

KOhteET

- Kohde paikannettu
- Kohteen sijainti epävarma

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1820	Finlaysonin tehdasalue Näsijärven lähistölle
1873	Paloviinapolttimo Pajasaaren lähistölle
1895	Porin rata valmistui Näsijärven rantaan
1898	Näsilinna Näsinkalliolle
1912	Purjehdusseuran paviljonki
1930-1970	Näsiranta - katu järven rannassa luvuilla
1977	Näsinsilta

Finlaysonin kaupunginosassa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet Finlaysonin tehtaan perustaminen Näsijärven läheisyyteen 1820, rannassa 1800-luvulta lähtien sijainnut Näsiranta-niminen katu, paloviinapolttimo 1873, Porin rata 1895, Tampereen purjehdusseuran paviljonki Pajasaareen 1912 ja Paasikiventien sekä Näsinsillan valmistuminen 1977.

3.1 PALOVIINAPOLTTIMO, HAGELBERG & CO:N HÖYRYPOLTTIMOYHTIÖ

Tammerkosken yläjuoksulle, Pajasaaren tuntumaan, perusti kirjakauppias Emil Hagelberg paloviinapolttimon v. 1873. Hagelbergin rakennuttamaan suurehkoon höyrypolttimoon yhdistyi kaikki kolme muuta polttimoa vuonna 1897. Nimeksi tuli Tampereen Höyrypolttimo Osakeyhtiö.

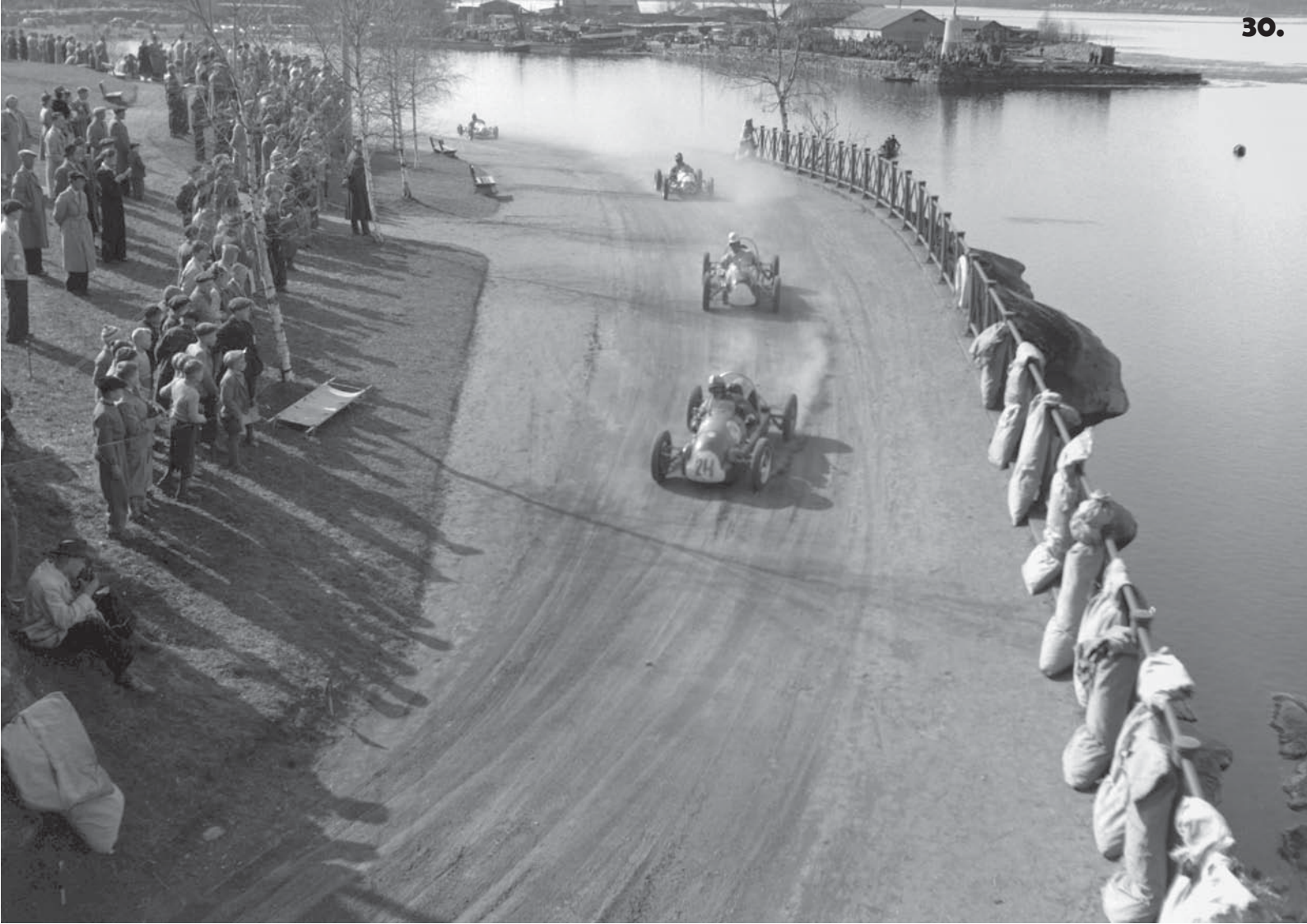
3.2 NÄSIJÄRVEN PURJEHDUSSEURAN PAVILJONKI

Pajasaari on pieni saari Tammerkosken yläjuoksulla. Saaressa on aikanaan ollut paja. Paja oli rakennettu erilliseen saareen ilmeisesti paloturvallisuussyistä. Viimeiset vuosikymmenet pajassa poltettiin koivuhaloista hiiliä, joita länsirannalla sijainnut viinapolttimo käytti viinan puhdistamiseen.

Vuonna 1912 Pajasaareen valmistui Birger Federleyn suunnittelema pурсimaja v. 1898 perustetulle Näsijärven Purjehdusseura ry:lle. Purjehdusseuran väliaikainen satama oli

sijainnut Soukkalahdessa. Omalla luodollaan sijaitseva paviljonki hallitsi aikoinaan koskenniskaa. Paviljonkia laajennettiin v. 1962 arkkitehti Jaakko Tähtisen suunnitelmien mukaan. Purjehdusseuran vuokrasopimus kaupungin kanssa päättyi v. 1974, jonka jälkeen seura rakensi itselleen uudet tilat Jänissaareen. Nykyisin rakennusta hallinnoi v. 1966 perustettu Tampereen Navigaatioseura ry, ja valitettavasti paviljonki on jäänyt siltojen väliin niin, ettei se juurikaan näy Näsinsiltojen tasalle

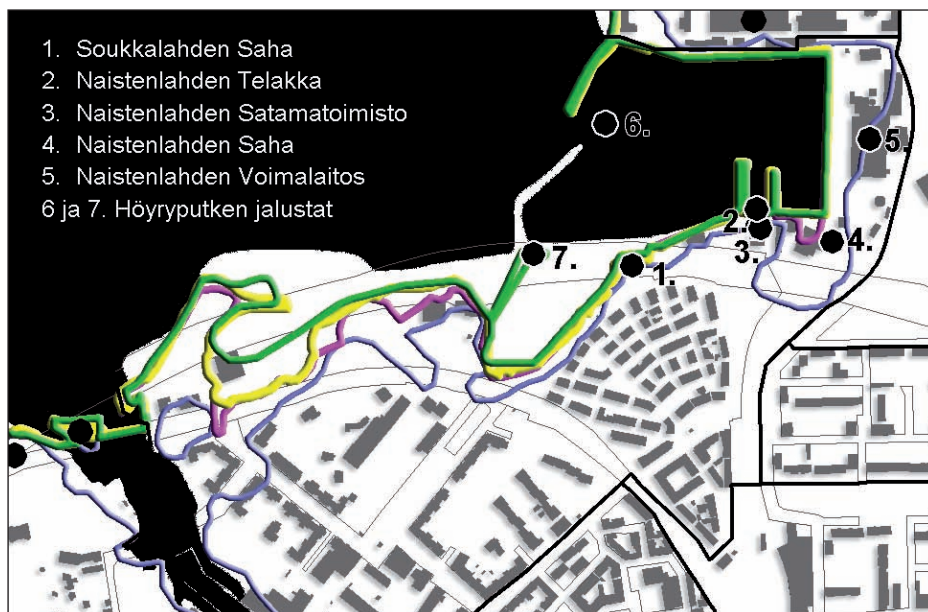
Kuva 29. Viinanpolttimo ja Porin rata 1910-luku

Kuva 30. Näsin ajot 1952

Kuva 31. Purjehdusseuran paviljonki, Milavida ja Viinanpolttimo 1928

4. IX KAUPUNGINOSA ELI TAMPELLA

RANTAVIIVAT

- Isojakokartta
- 1946 ilmakuva
- 1956 ilmakuva
- 1966 ilmakuva

KOhteET

- Kohde paikannettu
- Kohteen sijainti epävarma

Tampellan kaupungiosassa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet alueen siirtyminen Tampellan omistukseen 1861 ja Tampellan suorittama rannan vähittäinen täyttö, Porin radan valmistuminen 1895, Armonkallion asuntoalue 1890 lähtien, Naistenlahden voimalaitos 1971 ja Kekkosen tie 1977 sekä sitä edeltänyt rannan täyttö.

RANTA-TAMPELLA

Ranta-Tampellaksi kutsutaan nykyisin enimmäkseen rantaa täyttämällä muodostettua aluetta, joka rajautuu Näsijärveen, koskenniskaän, rautatiehen ja Armonkallion viereiseen Soukkapuistoon. Aluetta halkoo Kekkosen tie.

Myllysaarella on aikanaan ollut mylly ja sauna. Aspinniemi on ollut Näsijärveen pistävä pieni ja kapea kallioniemi, jonne pystytettyyn puutaloon Tampellan tehtaan rakennusmestarina vuodesta 1866 lähtien toiminut Gustaf Asp (1822-1895) muutti perheineen asumaan 1880-luvun alussa. Huonokun-

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

-1861	Rantaviiva lähellä nykyistä rautatieta
1861	Alue Tampellan omistukseen
1877	Kyttälän liitosalue Tampereeseen
1880-luku	Aspinniemeen puutalo
1895	Porin rata valmistui
1860-1970	Ranta Tampellan varastoaluetta
1977	Kekkosen tie ja täyttö sitä ennen

32.

toinen rakennus purettiin vasta 1990-luvulla. Varkaanlahti on sijainnut Aspinniemen länsipuolella. Soukkalahti on sijainnut Aspinniemen itäpuolella. Tampereen kalenterin kartassa vuodelta 1879 Soukkalahteen johtaa Tampellan alueelta tie ja rannassa on Tampellan tehtaan oma laituri. Laiturissa oli 20 metriä korkea nosturi tukkien nostoa varten. Aspinniemessä oli myös korkeita halkopinoja. Nyt Soukkalahden paikalla on Soukkapuisto niminen puisto.

Tampella (Tampereen Pellava- ja Rauta-Teollisuus Oy) on omistanut alueen vuodesta 1861 lähtien. Tampellan konepaja oli 1860-luvulla eräs Suomen johtavista konepajoista. Se toimitti rakennusaineita ja tarvikkeita pellavatehtaalle, jossa rakennettiin ensimmäiset Näsi- ja Pyhäjärvellä liikkuneet puiset höyrylaivat, Ahti 1858 Näsijärvelle ja Laukko 1859 Pyhäjärvelle. Vuonna 1863 rakennettiin rautalaiva Ilmarinen. Sisävesilaivoilla riitti kysyntää. Konepaja kehitti yhä parempia, nopeampia ja suurempia alustyyppejä. Konepajan viimeinen alus valmistui 1910.

Kuva 32. Soukkalahden uimahuone, taustalla Lapinniemi, Soukkalahden saha ja Armonkallion asuinrakennuksia noin 1900.

Rata Hämeenlinnasta Tampereelle valmistui 1876. Vuoteen 1877 asti, jolloin Kyttälä liitettiin Tampereen kaupunkiin, olivat kosken itäpuoliset alueet kuuluneet Messukylän pitäjään. 1890-luvulla rakennettu Porin rata linjattiin teollisuusalueen pohjoisreunalle siten, että se kiersi nykyisin Masuuninmäeksi (Massunmäki) kutsutun mäen, mutta oikaistiin sitten louhimalla Herrainmäen pohjoisrinteen läpi. Tampella on käyttänyt ranta-aluetta varastointiin, ja uusien teollisuusrakennusten paikoilta louhittua kiviainesta on käytetty rannan täyttöön. 1970-luvulla ryhdyttiin Näsijärven rannan tuntumaan, Porin radan pohjoispuolelle, rakentamaan rantaväylää ja välialueet täytettiin. Nykyisin ranta-alue on lähes tasainen ja valtaosaltaan Näsijärven täyttöä. Kekkosen tien ja radan välisellä alueella on viisi rakennusta mm. hydraulisen laboratorion rakennus ja vedenpuhdistamo. Aluetta on käytetty myös pysäköintiin. Vielä 1990-luvun puolella välissä, jolloin Kanta-Tampellan alue kaavoitettiin asuinkäyttöön, jätettiin sekä Ranta-Tampellan ranta-alue että radan ja rantaväylän välinen alue teollisuus- ja varastorakennusten korttelialueeksi.

Kuva 33. Ranta-Tampellan aluetta 1970-luvulla. Soukkalahtea on täytetty, mutta Aspinniemessä on edelleen Tampellan rakennusmestari Gustaf Aspin puinen asuinrakennus. Lieneekö Näsijärven Pursiseura muuttanut jo Jänissaareen (v. 1975), koska järvessä olevissa pojuissa ei näy purjeveneitä? Autot ajelevat edelleen Näsinranta nimisellä kadulla.

33.

ARMONKALLIO

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1877	Kyttälän liitoksen yhteydessä alue liitettiin Tampereeseen
1890	Armonkalliolle asutusta Kyttälästä
1895	Porin rata valmistui
1900	Armonkalliolle yli 2000 asukasta
1960-luku	Merkittävä osa nykyisestä rakennuskannasta
1950-	Uimaranta Soukkalahden rannalla välillä Helenankatu-Pursikatu ja sen itäpuolella venesatama
1977	Kekkosentie ja rannan, mm. Soukkalahden täyttö
1990-luku	Aallonmurtaaja

Armonkallion alue sai alkunsa 1890, kun Kyttälän uuden asemakaavan (laadittu 1877, vahvistettu 1886) toimeenpano ajoi asukkaat kodeistaan. Raha-avustusten lisäksi kaupunki joutui kaavoittamaan (arkkitehti Lambert Pettersson) Soukkalahden tuntumaan, "Soukkalahden vuorille", tonttimaata Kyttälän vanhoille asukkaille. Uusille muuttajille luvattiin ensimmäiset viisi vuotta vuokratonta aikaa. Näistä "armon vuosista" sai kaupunginosa nimensä. Armonkallio sijaitsee nimensä mukaisesti kalliolla, joka jää kahtia haarautuvan rautatien väliin eli Porin radan ja Naistenlahden pistoraiteen väliin. Kolmiomaisen alueen kolmannen rajan muodostaa Näsijärvi.

Kuva 34. Armonkallio Lapinniemenä katsottuna; etualalla Naistenlahden satamatoimisto, pistoraide sekä Soukkalahden saha 1910-luvulla.

Kuva 35. Armonkallion uimaranta 1950-luvulla

Kuva 36. Armonkallion uimaranta ja höyryputki Tampellasta Lapinniemeen 1960

Kuva 37. Armonkallion uimaranta 1954

Alue rakennettiin nopeasti täyteen. Vuonna 1900 siellä oli jo yli 2000 asukasta. 1900-luvun alkupuolella alue oli vahvasti työläiskaupunginosa, joka esimerkiksi kunnallistekniikaltaan ja muilta asumisolosuhteiltaan oli keskiarvon alapuolella. Alkuperäiset puutalot on sittemmin lähes kokonaan korvattu kerrostaloilla, mutta alkuperäinen viuhkamainen muoto on korttelirakenteessa säilynyt. Nykyisin leimallisin rakennuskanta on 1960-luvulta. Armonkallion edustalla sijaitsi aikanaan luonnonkaunis uimaranta ja venesatama, jotka menetettiin Kekkosentien rakentamisen yhteydessä 1970-luvulla. Uimaranta oli aiemmin sijainnut aivan Soukkalahden pohjukassa, sittemmin se oli siirtynyt idemmäs, lähemmäksi entisen Soukkalahden sahan rantaa. Soukkalahtikin täytettiin ja sen kohdalla on nykyisin Soukkapuisto, johon on tehty pieni leikkikenttä ja pieni lampi. Kapealla rantakaistaleella, entisen uimarannan itäpuolella, sijaitsee nykyisin v. 1945 perustetun Tampereen Pursiseuran maja ja venesatama. Venesatama-alueen laituri- paikkoja lisättiin 1970-luvulla rakennetun rantaväylän valmistumisen jälkeen erityisesti Lapinniemen puoleiseen rantaan. Soukkapuiston kohdalla on 1990-luvulla täyttämällä rakennettu aallonmurtaaja Naistenlahden venesataman suojaksi.

35.

NAISTENLAHDEN POHJUKKA

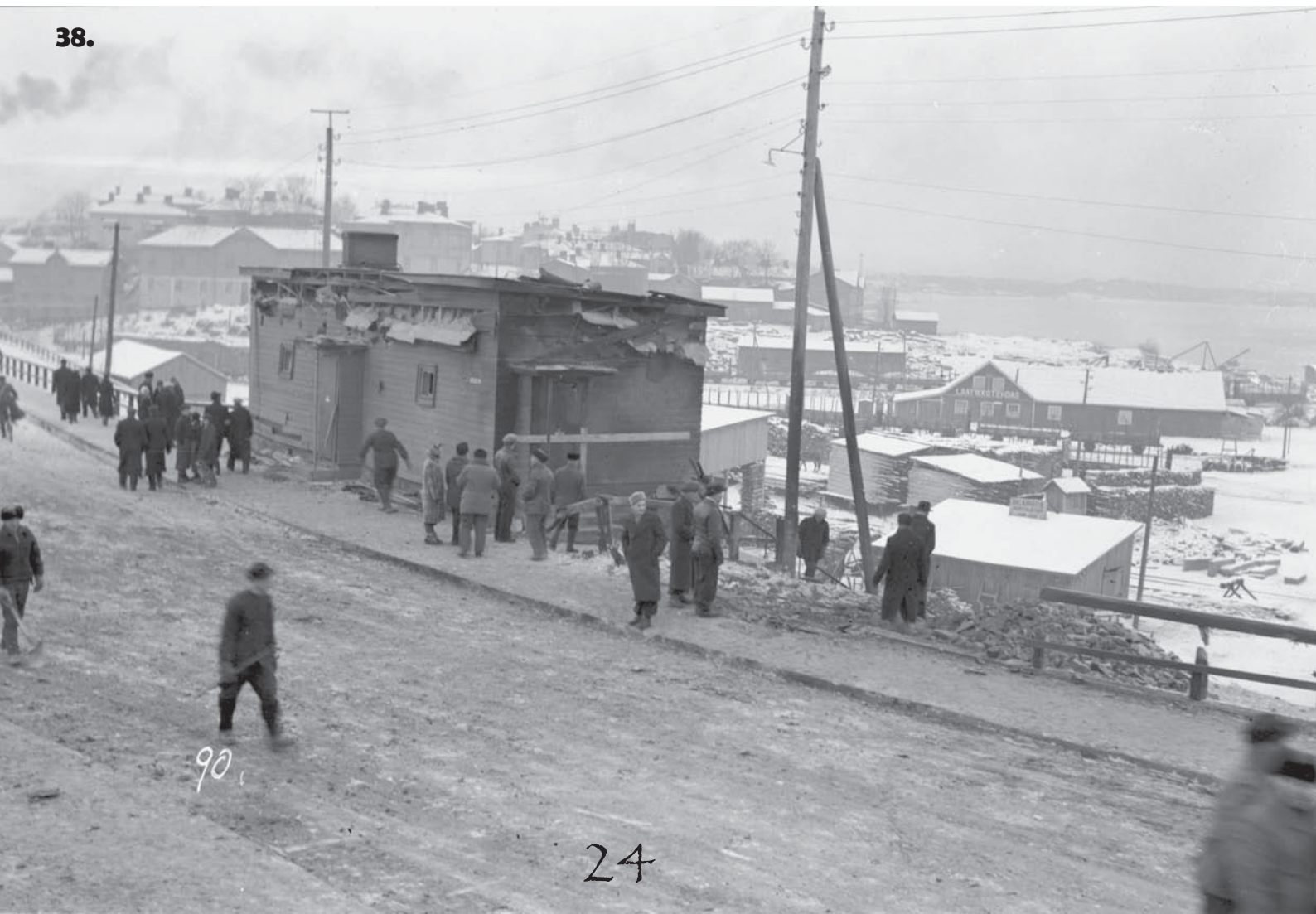
MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1874	Satama-alue pakkolunastetaan valtiolle. Naistenlahden saha
1876	Pistoraide satamaan
1877	Kyttälän liitoksen yhteydessä muu alue liitettiin Tampereeseen
1888	Soukkalahden saha
1920	Satama-aluetta ryhdytään laajentamaan täyttämällä
1971	Naistenlahden voimalaitos
1977	Kekkosentie

Naistenlahden kautta on aikanaan kulkenut jäätie. Reitti on kulkenut jokseenkin Soukkalahti-Lapinniemi-Rauhaniemi-Aitoniemi. Naistenlahti on toiminut satama-alueena 1800-luvulta lähtien, ja lahti on edelleen vilkas veneilysatama. Satama-alue oli Hatanpään kartanon omistuksessa aina vuoteen 1874, jolloin se pakkolunastettiin valtiolle radan rakentamisen vuoksi. Naistenlahteen johdettiin satamarata v. 1876, jolloin Hämeenlinna-Tampere-rata valmistui. Naistenlahden satamassa yhdistyi rautatie- ja vesiliikenne, ja sataman kautta maailmalle virrannut tavaraliikenne oli Pohjois-Hämeen teollisuuden elinehto aina 1940-luvulle asti.

Työväellä oli asuntoja Naistenlahden viereisellä kalliolla. Naistenlahdessa on ollut kaksi luonnonkivistä tehtyä raskasta laituria, möljää. Näiden avulla maakunnasta proomuilla tuotu puutavara saatiin lastattua suoraan rautatievaunuihin. Kartassa vuodelta 1908 näkyvät hyvin nämä kaksi möljää, joille pistoraiteet johtavat. Proomut toivat satamaan myös kivitavaraa Kurun Kapeen kivilouhoksilta. Satamassa piti majaansa myös kiviliike ja kiviliikkeiden varastoja. 1920-luvulla satama-aluetta ryhdyttiin laajentamaan kalliota louhimalla ja räjäyttämällä. "Ampu tulee" huudahdukset olivat päivittäisiä 1940-luvulla. Louhinta jatkui vielä 1960-luvullakin. Kiveä käytettiin aluksi laituritalan täytteenä ja myöhemmin aallonmurtajien rakentamiseen.

38.

90.

4.1 NAISTENLAHDEN SAHA

Vuonna 1857 sallittiin höyrysahojen perustaminen Suomeen. Höyrysaha ei ollut riippuvainen mistään vesiputouksesta tai koskesta vaan se voitiin perustaa minne vain, esim. joen suuhun tai järven rannalle, jonne raaka-aine voitiin tuoda uittamalla. 1870-luvulle tultaessa sahojen perustamistahti kiihtyi, koska sahataran hinnat olivat lähteneet nousuun. Kaupungin rajojen ulkopuolelle, Messukylän pitäjään, Naistenlahden rantaan perustettiin höyrysaha vuonna 1874 kun tiedettiin, että sinne rakennetaan pistoraide tulevasta rautatiestä. Sahan ensimmäinen omistaja oli Tampereen Höyrysaha Oy, mutta aloitteentekijä oli kapteeni ja liikemies Anshelm Grahn, joka jo muutaman vuoden kuluttua sai sahan yksityisomistukseensa. Kyttälän oston yhteydessä alue liitettiin kaupunkiin. Koko 1890-luvun sahan työntekijäluku oli yli 40. Käyttövoimana oli aluksi 35 hv:n höyrykone. Myöhemmin omistajana mainitaan G. A. Lönnqvist. 1920-luvulla sahan rakennukset purettiin ja piippu kaadettiin. Myös laivaveistämö ja lautatarha saivat lähteä.

4.2 NAISTENLAHDEN SATAMATOIMISTO

Tampereen kaupungin satamatoimiston rakennus lienee peräisin vuodelta 1876, jolloin Naistenlahden satamarata rakennettiin. Rakennuksessa on asunut satamaratapihan virkailija, VR:n raidemiehiä ja Tampereen kaupungin satamamiehiä ja tietävästi myös luotsi. Se on toiminut myös Tampereen kivi-varaston toimistona. Rakennus on edelleen paikallaan muistuttamassa alueen menneisyydestä.

4.3 SOUKKALAHDEN SAHA

Vuonna 1888, jolloin Naistenlahti kuului jo kaupunkiin, perusti G. A. Lönnqvist sahan pistoraitteen toiselle puolelle, Soukkalahden puolelle. Tästä syystä sahaa kutsuttiinkin Soukkalahden sahaksi.

Kuva 38. Pommituksessa osuman saanut ”Neljän tuulen kahvila”, taustalla Armonkallio 1939

Kuva 39. Naistenlahti Lapinniemen tornista kuvattuna, taustalla Tammela ja Osmonmäkeä 1947

4.4 NAISTENLAHDEN TELAKKA

Tammelan konepajan nimellä tunnettu yritys vuokrasi maata Naistenlahdesta ja rakensi sinne telakan varastorakennuksineen aivan 1800-luvun lopulla. Toiminimenä aloittanut yritys muutettiin joulukuussa 1898 osakeyhtiöksi nimeltä Oy Sommers, af Hällström & Waldens. Ensimmäinen yhtiön valmistama alus, höyrylaiva Alli, valmistui v. 1899. Vuonna 1914-1915 valmistui suurin yhtiön valmistama alus, matkustajalaiva Kuru. Vuonna 1925 Tampereen Konetehdas (insinööri Theodor Sommers, arkkitehti Arthur af Hällström ja insinööri Elis Waldens) valmisti viimeisen laivansa, matkustaja-alus Hämeenlinnan. Sen viimeistelytyöt tosin suoritettiin Ratinassa väliaikaistelakalla. Varkauden konepaja uudisti ja korotti Kuru-laivan kansirakenteita pari vuotta myöhemmin Naistenlahden maisemissa, vastoin laivan alkuperäisen suunnittelijan, insinööri John Grönblomin varoituksia. Vielä haaksirikon jälkeenkin Kuru-laiva tuotiin Naistenlahteen. Tampereen konepajaan varastorakennukset Naistenlahden telakalta purettiin, ja yhtiö irtisanoi telakka-alueen vuokrasopimuksen. Vuonna 1933 Kone ja Terä Oy ryhtyi valmistamaan polkupyöriä.

4.5 NAISTENLAHDEN VOIMALAITOS

Naistenlahden voimalaitos sijaitsee maisemallisesti merkittävällä paikalla ja itse voimala näkyy kauas. Rauhaniementie sen itäpuolella sijaitsee 6-13 metriä korkeammalla kuin voimalan pihataso. Vanha valokuva esittää Rauhaniementien johtavan tien länsireunalla, nykyisen voimalaitoksen kohdalla sijainnutta Neljän tuulen kahvilaa, joka sai osuman pommituksessa v. 1937. Naistenlahden pohjukassa oli pitkään useita puisia varastorakennuksia, lautavarastoja ja kaupungin polttoainetoimisto, joka ainakin vielä 1950-luvulla tarkoitti valtavia halkopinoja. Etelärannalla on toiminut myös kaupungin kiviveistämö. Vielä 1960-luvullakin alue oli lähinnä varastoalueena. Vuonna 1971 alueelle valmistui Tampereen sähkölaitoksen voimalaitos, Naistenlahti ykkönen. Naistenlahti kakkonen, joka käytti polttoaineenaan turvetta, valmistui v. 1977. Naistenlahti kakkosen peruskorjauksen yhteydessä v. 1983 sen polttotekniikkaa muutettiin siten, että turpeen lisäksi polttoaineena voidaan käyttää myös puuta. Vuoden 1999 peruskorjauksen yhteydessä voimalaitoksen polttoaineena ryhdyttiin käyttämään maakaasua. Läheisessä kallioluolastossa sijaitsee Sähkölaitoksen lämpökeskus ja kytkinasema sekä mittava öljyvarasto. Viimeisin kaavanmuutos tontille laadittiin v. 2005 kaukolämpöakun sijoittamisen vuoksi

40.

Kuva 40.

Naistenlahden voimalaitos ykkönen 1971

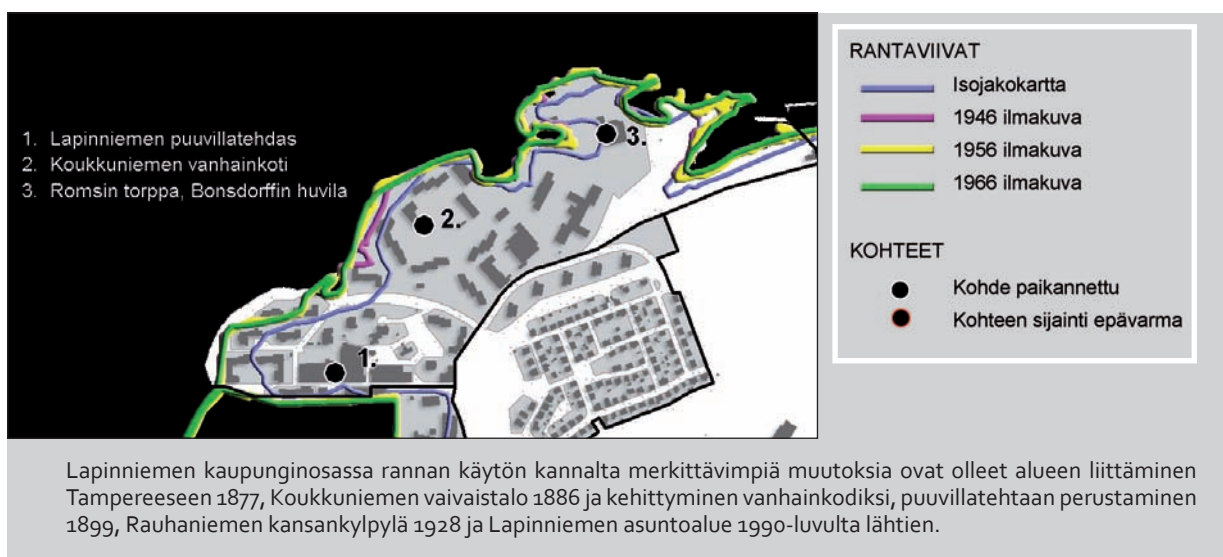
Kuva 41.

Polttoainetoimisto Naistenlahdessa 1951

41.

5. LAPINNIEMEN KAUPUNGINOSA

LAPINNIEMI MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1877	Liitettiin Tampereeseen, alue kuului aiemmin Mesukylään Hatanpään kartanolle
1899	Puuvillatehdas/kehräämö ja kutomo
1904	Värjäämö ja viimeistelyrakennus
1910-luku	Tuotantorakennuksien laajennuksia ja asuinrakennuksia
1919	Konttorirakennus
1934	Liitettiin Tampellaan
1957-1987	Höyryputki Tampellaan
1990-	Alue muuttunut asuinalueeksi, kylpylähotelli ja liiketiloja

5.1 LAPINNIEMEN PUUVILLATEHDAS

Vastikään Tampereelle muuttanut insinööri Hermann Kauffmann, joka oli Tampellan palveluksessa 1862-1880, on kuvaillut Lapinniemen seutua v. 1862. Hänen havaintojensa mukaan Lapinniemen kulmille ei kulkenut minkäänlaista tietä, eikä ainoatakaan ihmisasuntoa näkynyt näillä jyrkillä ja karuilla kalliorannoilla, joilla kasvoi tuulten tuivertamaa kituliasta mäntymetsää.

Kauppaneuvos Arthur Sommer perusti kaupungilta vuokraamalleen, Näsijärveen pistävälle niemelle Lapinniemeen puuvillatehtaan vuonna 1897. Tehdastoiminta alkoi vuonna 1899 arkkitehti Bernt Blomin suunnittelemassa kehräämö- ja kutomorakennuksessa nimellä Tampereen Puuvillateollisuus Oy. Saman vuoden lopulla työntekijöitä oli jo 380. Värjäämö- ja viimeistelyrakennus pystytettiin v. 1904. Aluksi tehtaassa tuotettiin pääasiassa värjäämätöntä lankaa ja kangasta. Korjauspaja valmistui 1911, ja 1912 tonttialue lunastettiin yhtiön omaksi. Vuonna 1912 alueelle valmistui tehtaan isännöitsijä Magnus Lavoniuksen asuintalo, jonka oli suunnitellut Wivi Lönn. Kutomorakennusta laajennettiin 1913-14 ja kutomoa ja kehräämöä 1916. Birger Federleyn suunnittelemat puutarhurin asunto ja kasvihuone valmistuivat 1917, kaksikerroksinen

42.

Kuva 42. Lapinniemen puuvillatehdas 1904

insinöörien talo 1919 ja konttorirakennus 1924. Myös kehräämön lisärakennus valmistui 1924. Vuonna 1934 tehdas myytiin ja sen toiminta jatkui osana Tampellaa. Talvi- ja jatkosodan aikana tehtaalla tuotettiin kangasta lähinnä puolustuslaitoksen tarpeisiin. Lapinniemiessä valmistettiin kaikki Tampellan painokankaat ja muut puuvillatuotteet. Vuonna 1959 rakennettiin Tampellasta Lapinniemen tehtaalle höyryputki. Høyryputkisilta oli yli 500 metriä pitkä, se purettiin vuonna 1987. Lapinniemen päiväkoti aloitti tehtaan konttorirakennuksessa v. 1975 tarjoten hoitopaikan kaksivuorotyötä tekevien vanhempien lapsille aina vuoteen 1990. Tehtaan toiminta loppui vuonna 1986. Kun teollisuus poistui alueelta, saneerattiin entiseen tehdaskiinteistöön asuntoja, koulutuskeskus ja kylpylä-hotelli. Alue oli asutomessukohteena v. 1990, ja 1990-luvulla alueelle rakennettiin huomattava määrä uusia, korkeita asuin-kerrostaloja. Alueella toimii myös useita yrityksiä.

Kuva 43. Naistenlahden halkovarastoja 1938

43.

Kuva 44. Höyryputki 1959

44.

45.

Kuva 45. Lapinniemen konttorihenkilökunta lähdössä automatkalle 1922

Kuva 46. Ilmakuva Lapinniemiästä 1950-luku

46.

Kuva 47. Poika ja mies Vaivaistalon pihassa 1910-luvulla

Kuva 48. Ilmakuva Koukkuniemen vanhainkoti 1967

KOUKKUNIEMI

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1877	Liitettiin Tampereeseen, alue kuului aiemmin Messukylään Hatanpään kartanolle
1886	Vaivaistalo vihittiin käyttöön
1925	Hallinto- ja talousrakennus
1936	Nykyinen sairaalarakennus
1954-1961	Viisi uutta hoidokkirakennusta
1978 ja 1985	Uusi hoidokkirakennus
2000-luku	Ravintokeskus, Jukolan peruskorjaus ja laajennus (Impivaara)

5.2 KOUKKUNIEMEN VANHAINKOTI

Koukkuniemi on vain 38-vuotiaana vuonna 1883 kuolleen, tukkukauppias Gustaf Fredrik Ahlgrenin (alun perin Finlaysonin tehtaan rengin poika) testamentin turvin rakennettu vanhainkoti, jonka vihkiäisiä vietettiin marraskuussa 1886. Rakennustyöt olivat kestäneet vuoden, ja valmistuessaan Koukkuniemi käsitti päärakennuksen, sairashuoneen ja talousrakennuksen (konttori, keittiö ja ruokasali) sekä ulkorakennuksen (makasiini, talli, navetta sekä saunarakennus). Vaivaistalon asukkaina olivat holhousta tarvitsevat lapset, aikuiset, vanhukset, sairaat ja mielisairaat. Päärakennuksessa oli asuintilat parille sadalle hengelle. Vuonna 1893 rakennettiin erillinen lastenkoti, vuonna 1902 mielisairaala sekä työlaitos vuonna 1906. Lastenkoti lopetettiin jo 1896, jolloin sen toiminta siirtyi rouvasväenyhdistyksen lasten työhuoneen tiloihin. Tyhjilleen jätetty rakennus muutettiin sairashuoneeksi, josta myöhemmin tuli kunnallissairaala. Hoidokit asuivat suurissa saleissa. Mielisairasosastolla vaivaisilla oli suljetut sellit. Vaivaistalolla toimi myös oma kansakoulu. Vuonna 1892 vaivaisista yli kolmannes oli alle 20-vuotiaita. Kyttälän häätöjen aikaan moni perheenisä, joka ei löytänyt asuntoa perheelleen, jätti perheensä Koukkuniemeen ja lähti itse muualle työhaakuun.

49.

Vuonna 1925 alueelle valmistui Birger Federleyn suunnittelema talous- ja hallintorakennus. Bertel Strömmerin ja Jaakko Laaksovirran suunnittelema hoidokkirakennus, joka toimii nykyisin sairaalana, valmistui vuonna 1936. Vuosina 1954-1961 alueelle rakennettiin kaikkiaan viisi uutta, suurta hoidokkirakennusta, juhlatalo sekä eri rakennuksia yhdistävä maanalainen tunneli, jonka kokonaispituus on puoli kilometriä. Vuonna 1978 valmistui uusi hoivarakennus, samoin vuonna 1985. 2000-luvulla alueelle on rakennettu uusi ravintokeskus. Yhtä 1950-luvulla rakennettua hoivarakennusta saneerataan parhaillaan, ja myös yksi uudisrakennus on rakenteilla

Kuva 49. Ilmakuva 1996

50.

Kuva 50. Koukkuniemen lastenkoti 1948

Kuva 51. Koukkuniemen vanhainkodin piha 1949. Taustalla alkuperäinen päärakennus, joka palveli laitosta 1886-1936.

51.

ROMSINLAHTI - RAUHANIEMI

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1960	Romsin torppa ja mylly
1881	Villa Bonsdorf
1897	Puuvillatehtaan asunnoiksi
1912	Kunnalliskodin lisäosastoksi
1916	Lastenkodiksi
1928	Rauhaniemen kansankylpylä

Pellavatehtaan kaasumestari Karl Gustaf Roms oli rakentanut Koukkuniemelle asunnon ja myllyn 1860. Karl Gustafin isä oli Hatanpään mylläri lisäksi Broms (1797-1835). Romsin torppa lieene ollut ensimmäinen kiinteä asumus Käpylän seudulla, Hatanpään kartanon mailla. Hatanpään tiloja esittävässä kartassa vuodelta 1869 näkyvät Romsin torpan kaksi rakennusta lähellä nykyistä Rauhaniemen vastaanottokeskusta.

Piirilääkäri Karl Edvard von Bonsdorff osti Romsin perheen pystyttämät rakennukset ja tontin vuokraoikeuden 1880. Hän rakensi jo 1881 torpan yhteyteen kaksikerroksisen huvilan ja nimesi alueen Rauhaniemeksi, koska alueella oli niin rauhallista. Vuonna 1897 huvila siirtyi vastaperustetun Lapinniemen puuvillatehtaan asunnoiksi. Vuonna 1912 rakennukset myytiin kaupungille, ja ne palvelivat aluksi kunnalliskodin lisäosastona. Vuodesta 1916 se muuttui lastenkodiksi, johon sijoitettiin 30 lasta. Lapset olivat aiemmin eläneet kunnalliskodin osastolla yhdessä vanhusten kanssa. Yhteen liitetyt rakennukset purettiin v. 1966 uuden lastenkodin tieltä.

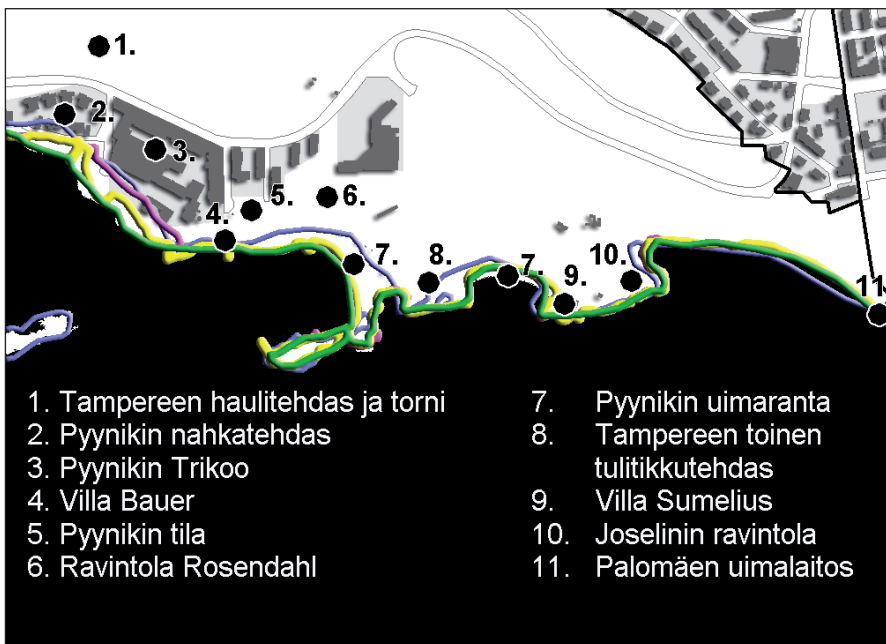
Rauhaniemi ja etenkin Romsinlahti on ollut otollinen paikka niin uimarannalle kuin uimalaitoksellekin. Lapin kaupunginosan asukkaat olivat pitäneet paikkaa vakituisena uimapaikkanaan jo kauan ennen pukuhuonein varustetun kansankylpylän rakentamista. Päätös uimalaitoksen rakentamisesta tehtiin vuonna 1928 ja Bertel Strömmerin suunnitteleman kansankylpylän avajaisia vietettiin juhannuksena 1929. Kellertävän lauta-aidan ympäröimä kansankylpylä oli maksullinen aina 1940-luvulle asti.

Kuva 52. Kartta Hatanpään tiloja 1869

PYHÄJÄRVEN RANTA

6. PYYNIKKI

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

ennen 1779	Rantojen viljely, Pyynikki Tammerkosken kartanon augmenttina
1779-1830	Pyynikillä kaupunkilaisten puunottoa
1840-luku	Pyynikki kansanpuistoksi
1856, 1859	Tulitikkutehdas, haulitehdas ja -torni
1863-1968	Rosendahlin ravintola
1864-97	Kesäravintoloita mm. Joselin
1873	VPK:n juhla-kenttä
1874-1910	Sumeliuksen huvila
1890-2002	Bauerin (myöh. Pyynikin) trikootehdas
1890-1963	Palomäen uimalaitos
1931	Pyynikin kansanpuiston hiekkaranta
1948, 1959	Kesäteatteritoimintaa, pyörivä katsomo
1950-luku	Asuinrakennuksia työntekijöille
1977	Hotelli Rosendahl
1980, 2010	Uudet asuinrakennukset

Pyynikillä rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet Pyynikin tilan harjoittama viljely Pyhäjärven rannassa ennen Tampereen perustamista, kaupunkilaisten puunotto Pyynikillä kaupungin perustamisesta vuoteen 1830 asti, kahden pienteollisuuslaitoksen perustaminen 1850-luvulla, huvilat ja kesäravintolat 1860-luvulta lähtien, Rosendahlin ravintola 1863-1968, Pyynikin trikoon perustaminen 1890, Palomäen uimalaitos 1908-1963, kansanpuiston hiekkaranta 1931, kesäteatteritoimintaa vuodesta 1948 lähtien, hotelli Rosendahlin rakentaminen 1977 ja asuinrakennukset 1980-luvulta lähtien.

Isaac Lithovin, vuodelta 1758 olevan kartan mukaan Pyynikin tila, joka toimi Tammerkosken kartanon augmenttina, on sijainnut jokseenkin nykyisen Trikokujan päässä, Pyhäjärven rannan tuntumassa. Tilan pellot ulottuivat jokseenkin koko nykyisin rakennettuna olevalle ranta-alueelle, läntisestä toimistorakennuksesta aina kongressihotelliin ja tenniskenttien alueelle asti. Siitä itään Joselinin alueeseen, eli nykyisen kesäteatterin alueelle asti, oli niittyä. Pyynikki on kuulunut kaupungin alueisiin kaupungin perustamisesta lähtien. Kruunun ostaman alueen metsästä suurin osa jätettiin laidunmaaksi ja kaupunkilaiset saivat hankkia sieltä vapaasti kotitarvepuita. Kaupungin laidunmaata laajennettiin sitä mukaa kuin metsää kaadettiin. Puuta kaatavien kaupunkilaisten tuli sakon uhalla siivota myös oksat pois. Pyynikin metsät olivat myös suosittua metsästysmaata.

Ensimmäiset metsänkäyttörajoitukset annettiin vuonna 1803, ja vuonna 1830 kiellettiin hakkuut kokonaan. Hakkuukielloin voimaan tullessa Pyynikillä oli vain kitukasvuinen männikkö koivu- ja leppävesakon sekä heinikon seassa. Maisemien suojeleminen alkoi 1840-luvulla, jolloin alue määrättiin kansanpuistoksi.

1850-luvulla Pyynikki alkoi olla suosittua huvila- ja ulkoilualueena ravintoloinen, mutta samoihin aikoihin Pyhäjärven rannoilla alkoi olla myös teollista toimintaa. Kaupungin kasvu ja teollistuminen toivat rannoille myös liikemiessukujen huviloita. Pyhäjärven laivaliikenteen alettua Pyynikin suosio virkistysalueena lisääntyi entisestään. Ravintoloitsija Carl Fredrik Hamberg piti kolmen kesän ajan, vuosina 1863-65, kesäravintolaa kauppias Carl Josef Hildenin huvilassa. Vuonna 1863 myös Johan Ludvig Rosendahl sai luvan ravintolan pitoon kauppias Robert Magnus Lindholmin huvilassa, jossa se toimi vuosina 1863-66. Ravintoloitsija Emanuel Joselinin puolestaan aloitti ravintolan pidon Laurénin huvilassa v. 1864. Siten Pyhäjärven maisemissa toimi kolme kesäravintolaa toukokuun alusta lokakuun loppuun vuosina 1864-65. 1890-luvulla Pyynikille kasvoi vireä trikooteollisuus. Pyynikin ranta Sumeliuksen huvilasta Rosendahlin huvilaan olikin vaarassa tulla jaetuksi tehdastonteiksi, kunnes talvella 1900 tehtiin aloite alueen varaamisesta kokonaan puistoksi urheilua ja kävelyä varten. Vuoden 1908 asemakaavassa Pyynikin ranta jätettiin puistoksi, sillä teollisuuden kiihkein kasvukausi oli ohi, eikä uusien tonttien tarve ollut enää niin polttava. Kun Tampere vuonna 1929 täytti 150 vuotta, kaupunki päätti kaupunki-

puiston perustamisesta Pyynikin ranta-alueille. Vuonna 1930 alueelle laadittiin yleissuunnitelma, jonka mukaan Pyynikki jätettäisiin luonnonmaisemaksi. Suunnitelmassa otettiin jo huomioon ulkoilmateatterin tarve. Vuokrahuvilat oli tarkoitus hävittää Pyynikiltä vähitellen, mutta Suomen Triכון tehtaalle ei enää voitu tehdä mitään.

1920-luvulla Pyynikin honkia uhkasi ytimennävertäjä-niminen tuholainen. Tuholainen levisi Pyynikille tehtaiden halko-varastoista. Metsää heikensi myös puuston hoitamattomuus. Kaupunginagronomi Toivo Toukomaa omistautui Pyynikin suojelulle ja pelastamiselle, sillä v. 1947 metsän tuhoutuminen näytti uhkaavan hyvin nopeassa aikataulussa. Huonokuntoisimpia puita ryhdyttiin poistamaan, tuholaiset houkutteltiin ns. pyydyspuihin, jotka sitten tuhottiin ja lisäksi metsää uudistettiin. Vuonna 1965 saatettiin todeta, että operaatio oli onnistunut.

1930-luvulta lähtien oli kehitelty ajatusta ns. valtakunnantiestä halki Pyynikin, Ratinansillalta Varalaan. Valtakunnantie olisi edelleen jatkunut Hyhkynlahdesta Pyhäjärven rantaa pitkin länteen. Suunnitelmissa oli johtaa osuus Koulukadulta Tahmelankadulle kulkemaan tunnelissa. Vuonna 1959 järjestettiin suunnittelukilpailu valtakunnantien jatkamiseksi Ratinan sillalta eteenpäin. Vuonna 1967 tehdyssä ohi- ja läpikulkuteiden suunnitelmissa tärkein läpikulkuväylä oli Pyynikin kautta kulkeva moottoritie. Vuoden 1972 yleiskaavasta Pyynikin tunneli oli jo kuitenkin pudonnut pois. Pyynikin tunneli unohdettiin lopullisemmin ilmeisesti vasta Hervannan ja Paasikiven-Kekkosentien ansiosta.

6.1 TAMPEREEN HAULITEHDAS JA -TORNI

Kaupungin notaari H. J. Bergman rakennutti haulitehtaan Pyynikinharjun etelärinteeseen v. 1859. Tehtaan tarvitsema korkea, puinen haulitorni, joka oli maan ensimmäinen, rakennettiin Pyynikin kalliojyrkänteeseen lähelle Pyhäjärven rantaa. Se vaihtoi joitakin kertoja omistajaa; vuodesta 1895 sen omisti tehtailija Rudolf Winterin ja kauppias Karl Frans Hjortin perustama osakeyhtiö. Tehdas siirrettiin Pispalaan, jonne v.1908 rakennettiin uusi, korkeampi, teräksinen haulitorni ja sen juurelle haulitehdas. Pyhäjärven puoleinen torni purettiin uuden valmistuttua, mutta sen rakennukset säilyivät 1950-luvulle asti.

Vuoden 1887 kartassa haulitornin lähellä rannassa on Skjut Pavillon eli ampumapaviljonki. Karttaan on merkitty myös Thermopyle. Kaupunki oli luovuttanut vuonna 1873 perustetulle VPK:lle alueen, joka aidattuna alueena muodosti juhlakentän. VPK:n juhlakenttä oli lähellä Rosendahlin huvilaa. Kentällä pidettiinkin vuodesta 1875 lähtien monenlaisia kansanjuhla, myöhemmin myös maatalousnäyttelyitä. Kentälle rakennettiin erilaisia paviljonkeja ja lavoja, ja kentälle mahtui myös 60 m juoksurata. Vuonna 1888 juhlakentällä järjestettiin ensimmäiset Kansanvalistusseuran valtakunnalliset laulu- ja soittojuhlat. Jo vuonna 1866 sekä Rosendahlin että Joselinin ravintoloiden yhteyteen oli rakennettu keilaradat. Jokseenkin entisen VPK:n juhlakentän paikalla, kongressihotellin kaakkoispuolella on nykyisin neljä tenniskenttää katso-moineen ja varastorakennuksineen.

Kuva 53. Pyynikin vanha, puinen haulitorni n. 1900

Kuva 54. Pyynikin haulitorni n. 1900

Kuva 55. Ampumapaviljonki 1893

56.

57.

Kuva 56. Palokunnan kenttä 1888

Kuva 57. Nikolai Bauerin trikootehdas 1890-luvulla

Kuva 58. Pyynikin trikoon tehdasalueetta 1930-1940

Kuva 59. Suomen Trikoo 1961

58.

59.

6.2 VILLA BAUER

Ennen trikootehtaan perustamista sijaitsi rannassa, vanhan peltoaukean laidassa, Hagelbergin puinen huvila. Vuonna 1876 Tampereelle tullut ravintoloitsija Nikolai Bauer osti huvilan Hagelbergiltä. Vuoden 1887 karttaan on merkitty Villa Bauer. Huvila purettiin 1950-1960-luvulla

6.3 PYYNIKIN TRIKOO

Vuonna 1888 tukholmalaissyntyinen, hotelli- ja ravintolialalla toiminut Nikolai Bauer perusti huvilansa kasvimaille trikootehtaan, josta myöhemmin kehittyi Suomen Trikoo. Bauerin Sukka ja Trikootehdas aloitti toimintansa vuonna 1890 kaksikerroksisessa tehdasrakennuksessa, jonka oli suunnitellut kaupunginarkkitehti F. L. Calonius. Saman vuoden lopulla tehtaassa työskenteli jo 40 naista ja kuusi miestä. Turkulainen John Dahlberg osti tehtaan ja huvilan vuonna 1891. Dahlberg laajensi heti tehdasta ja konehuonetta sekä rakennutti uuden värjäämön. Vuoden 1895 lopussa tehtaassa oli jo 178 työntekijää. Seuraavaksi omistajaksi v. 1900 tuli kunnallisneuvos Christian Bruunin johtama tamperelaisten teollisuusmiesten yhtymä. Vuonna 1900 työntekijöitä oli 364. Yhtiö osti kaksi vieressä sijainnutta tekstiilialan tehdasta. Toinen näistä oli skotlantilaiseksi verkatehtaaksi kutsuttu, v. 1898 rakennettu, kolmikerroksinen kivirakennus. Toinen oli yksikerroksinen trikootehdas, jossa oli aiemmin toiminut lusikkatehdas. Työntekijöitä oli lähes 300. Tammikuuisena yönä 1901 tehdas paloi. Säästyneissä rakennuksissa Bruun käynnisti maan ensimmäisen silkkitutomon.

Vuonna 1903 Alfred Kordelin (1868-1917) osti trikoovaatteita, huopia, hartiahuiveja, villapaitoja ja kalossinvuoria valmistavan tehtaan. Hän rekisteröi yhtiönsä Oy Suomen Trikoo Ab:ksi, joka 1920-lopulla kasvoi yhdeksi maan suurimmista tekstiiliyrityksistä. Ammattiväestöä oli pulaa ja siksi yhtiö rakensi henkilökunta-asuntoja Pyynikin tehtaan viereen. Suurin osa tehdasalueesta rakentui vuosina 1934-1956. Tehdasalue laajeni Pyynikintien reunaan asti ja rantaakin täytettiin. Ja vaikka tehdasta sotavuosina vaivasi sekä työvoima- että raaka-ainepula, se kykeni toimittamaan armeijalle villapaitoja, sukkia ja käsineitä. Tehdas kärsi vaurioita talvisodan aikana, mutta sodan päätyttyä maan suurimmassa trikootehtaassa työskenteli puolitoista tuhatta henkeä. Maaliskuussa 1950 tehtaassa riehui tulipalo. 1950- ja 1960-luvuilla alettiin panostaa vientiin, tuotemerkkinä Finnwear, ja merkittävimmät vientimaat aina 1970- ja 1980-luvulle asti olivat Ruotsi ja Neuvostoliitto. Finlayson osti tehtaan vuonna 1983 ja vuonna 1996 nimi Suomen Trikoo jäi pois. Pyynikin tehtaan toiminta päättyi vuonna 2002. Nanso osti tehtaan liiketoiminnan vuonna 2005. Nykyisin tehdasrakennuksia käytetään monenlaisiin käyttötarkoituksiin ja alueella on lukuisia yrityksiä.

1950-luvulla trikootehtaan ympäristöön rakennettiin työntekijöille asuinkerrostaloja ja tehtaalle johtanut tie päällystettiin. Alueen uudemmat asuinkerrostalot ovat 1980- ja 1990-luvulta. Nyt 2010-luvulla rakennetut uusimmat asuinkerrostalot sijoittuvat aivan rantaan. Asemakaavassa suurin osa vanhoista tehdasrakennuksista on määrätty säilytettäväksi ja suojeltaviksi, oma erityismerkintänsä on voimalaitoksen piipulla ja porrashuoneella torneineen.

6.4 PYYNIKIN NAHKATEHDAS OY, HIE- NONAHKATEHDAS, ATTILA OY:N NAH- KATEHDAS

Vuoden 1908 asema- ja aluekarttaan on trikootehtaan länsipuolelle merkitty Hieno nahkatehdas. Nahkatehtaan toiminnasta ja toiminta-ajasta ei tahtonut löytyä tietoja. Vuonna 1932 Pyynikin Nahkatehtaan osakkeet lunasti itselleen Oskari Waara, mutta hän myi ne jo 1937.

6.5 RAVINTOLA ROSENDAHL

Tamperelaisen ravintolakulttuurin keulahahmo Johan Ludvig Rosendahl oli muuttanut Tampereelle v. 1861 hoitamaan edellisenä vuonna perustettua Seurahuoneen ravintolaa. Kaupunki oli solminut ensimmäisen vuokrasopimuksen huvilan rakentamista varten Pyynikin rantaan varakkaan kauppias Robert Magnus Lindholmin kanssa v. 1857 ja vuokrasopimus tehtiin 50 vuodeksi. Lindholmin rakennuksessa käynnistyi kesäravintolatoiminta v. 1863, jolloin Lindholmin kuoltua leski antoi huvilansa vuokralle neljänä kesänä ravintoloitsija Rosendahlille. Kesän 1866 jälkeen Rosendahl muutti ravintolansa hieman kauemmaksi kuoltuaan, että myös Joselinniemiin rakennetaan kesäravintola. Vuonna 1874 rouva Lindholmin myi huvilaniemen vuokraoikeuden sekä alueella sijainneet rakennukset kauppias Gustaf Oskar Sumeliukselle. Henrika Rosendahl jatkoi ravintolan pitämistä puolisonsa kuoltua v.1876. Vuonna 1888 Henrika rakennutti lähellä sijaitsevalle näköalapaikalle uuden ravintolarakennuksen, jonka kaupunki osti vuonna 1918 ja luovutti sen edelleen vuokraajalle. Ravintola toimi yhtäjaksoisesti aina vuoteen 1969 ja se purettiin vuonna 1970. Rosendahlin vieressä sijaitsi kaupungin puutarhan kasvihuoneet vuosina 1929-1970. Alueelle oli jo vuonna 1907 siirretty kaupungin taimitarha Aleksanterin koulun pihalta. 1960-luvulla Rosendahlin läheisyyteen valmistui suosittu tanssilava, Pyynikin lava. Vuonna 1977 puutarhan ja ravintolan paikalle valmistui Rosendahlin kongressihotelli. Kongressihotellin suunnittelusta oli järjestetty arkkitehtikilpailu, jonka voittivat Jaakko Laapotti ja Martti Kukkonen.

60.

61.

62.

Kuva 60. Pyynikin tanssilava rakenteilla 1963

Kuva 61. Vossikat Rosendahlin pihassa 1910

Kuva 62. Ravintola Rosendahl 1939

Kuva 63. Suomen Triכון rakennuksia 1900-1906

63.

JALKASAARI

Kallioinen jyrkkäpiirteinen Jalkasaari on ollut suosittu juhannuskokon paikka, ja saaren ja mantereen välinen täytetty kannas on ollut säännöllisen laivaliikenteen laiturijonon 1800-luvulla.

64.

6.6 PYYNIKIN UIMARANTA

Vielä 1900-luvun alussa Jalkasaaren viereisellä niemikkeellä on ollut tikkutehtaan työväen asuinrakennus. Vuonna 1931 Jalkasaaren ja Joselininniemen väliselle alueelle raivattiin Pyyntikin kansanpuiston hiekkaranta. Jalkasaaren aurin-gonottokalliolla on ainakin 1930-luvulta 1950-luvulle sijainnut puusta rakennettu vesikelkkamäki. Sen kuudenhengen kelkka vinssattiin ylös ja kelkan luistoa lisäämään käytettiin vettä ja saippuaa. Ränni johti saaren huipulta lähelle Pyhäjärven pintaa, joten kelkka tuli sopivassa asennossa veteen ja liukui vielä pitkään veden pinnalla. Vesikelkkamäki näkyy vuosien 1946 ja 1956 ilmakuviissa. Vuonna 1970 Pyyntikin uimaranta suljettiin uimakelvottomana. Seitsemän vuoden jälkeen kielto purettiin.

65.

66.

6.7 TAMPEREEN TOINEN TULITIKKU- TEHDAS

Vuonna 1856 kauppias Akseli Selim Laurén perusti Tampereen toisen tulitikkutehtaan, niin ikään savipiipputehtaan yhteyteen, lähelle Jalkasaarta, Pyhäjärven rantaan. Jo seuraavana vuonna kolmikerroksisessa tehdasrakennuksessa työskenteli 33 työntekijää. Enimmillään työntekijöitä oli nelisenkymmentä, suurin osa heistä oli lapsia. Tehtaan yksikerroksinen räjähdysainevarasto sijaitsi hieman etäämmällä. A. S. Laurénin kuoltua tehtaan toimintaa jatkoi hänen veljensä Knut Oskar Laurén. Tehtas paloi v.1865, mutta rakennettiin välittömästi uudelleen. Laurénin kuoleman jälkeen v.1869 tehdas siirtyi Tampereen tulitikkutehdas Oy:lle. Tikut saivat mainetta halki maan ja ulkomaillakin. Vuonna 1905 työntekijöitä oli 84, mutta pian sen jälkeen v. 1908 tehdas lopetettiin ja tehdasrakennus purettiin vuonna 1910.

68.

69.

70.

Kuva 64. Jalkasaaren vesikelkkamäessä 1947

Kuva 65. Jalkasaari 1932

Kuva 66. Pyynikin uimaranta 1930-luvulla

Kuva 67. Tulitikkutehdas 1890-luvulla

Kuva 68. Tikkutehtaan isännöitsijän asunto 1890-luvulla

Kuva 69. Tikkutehtaan työväen asuintalo 1880-luvulla

Kuva 70. Tulitikkutehdas tulvan aikana 1899

6.8 JOSELININ HUVILA JA RAVINTOLA

Joselininniemi on saanut nimensä siellä sijainneesta huvilasta. Huvila oli tulitikkutehtaan isännöitsijän K. O. Laurénin huvila, jossa Emanuel Joselin piti kesäravintolaa vuosina 1864-66. Vuonna 1867 Joselin sai maistraatilta luvan rakentaa ravintolanpitoon tarkoitetun rakennuksen Laurénin vuokramaalle. Joselinin uusi oma ravintolarakennus valmistui kesäkaudeksi 1867. Emanuelin kuoltua v. 1873 hänen puolisonsa Emilia Sofia Joselin jatkoi ravintolan pitoa vielä reilut parikymmentä vuotta. Ravintolan rannassa, Joselininniemen kärjessä, oli myös laivalaituri, jossa Viikinsaaren matkalaiset poikkesivat. Ravintola toimi vuoden 1897 joulukuuseen tulipaloon asti. Itäisellä kalliolla sijainnut soittopaviljonki säästyi tulipalolta. Tulipalon jälkeen kaupunki lunasti tontin omakseen, ja paikalla on nyt kesäteatteri. Tamperealainen kahvilanpitäjä piti soittopaviljongissa kesäkahvilaa kolmena kesänä vuosisadan alussa, vuosina 1905-1907.

6.9 SUMELIUKSEN HUVILA

Niemen kärjessä on ollut myös Gustaf (Gösta) Oskar Sumeliuksen (1835-1895) huvila, jossa oli oma näkötorni. Vuonna 1874 hän ajan tavan mukaan hankki kesänviettopaikan perheelleen ostamalla ns. Lindholmin huvilaniemen vuokraoikeuden ja rakennukset. Vuokra-aikaakin oli jäljellä vielä kolmisenkymmentä vuotta. Huvila rakennettiin aivan niemen kärkeen. Gösta Sumelius kuoli vuonna 1895, mutta huvila jäi edelleen perheen käyttöön. Alueen vuokra-aika päättyi kesällä 1907 ja huvila-alue purettiin joskus 1910-luvulla.

Nykyisin Joselininniemessä on kesäteatteri pyörivine katsomoineen. Vuonna 1948 toimintansa aloitti yksityinen kesäteatteri. Vuonna 1955 kaupunki kieltäytyi jatkamasta alueen vuokrasopimusta. Laitteet vuokrattiin edelleen Pynikin kesäteatterin perustaneelle Tampereen Teatterikerholle, joka jatkoi teatteriesityksiä. Sisustusarkkitehti Reijo Ojasen suunnittelema, 800-paikkainen pyörivä katsomo valmistui v. 1959 ja se oli ensimmäinen laatuaan maailmassa. Pyörivä katsomo on uusittu ja laajennettu 1995, ja 2005 valmistunut katsomon katot pidentää teatterin käyttöaikaa sekä keväällä että syksyllä.

71.

72.

6.10 PALOMÄEN UIMALAITOS

Kesäksi 1908 aivan Pyynikin kaupunginosan ja VI kaupunginosan rajalle, Pyhäjärveen rantaan valmistui Palomäen uimalaitos. Uimalaitoksella oli erilliset uima-altaat ja hyppyerrokset naisille ja miehille. Ja ainoastaan näytöksissä ja kilpailuissa altaat yhdistettiin. Myöhemmin aita poistettiin ja näin muodostui suuri yhtenäinen uima-alue. Laitosta käyttivät molemmat tamperelaiset uimaseurat ja vuodesta 1925 seurat hoitivat uimalaitosta vuorotellen. Pyynikin uimahallin valmistuttua vuonna 1957, uimalaitoksen käyttö väheni. Sen toiminta jatkui vuoteen 1962 ja talvella 1963 huonokuntoinen uimalaitos purettiin. Pyhäjärven vedenlaatu oli myös todettu huonoksi.

Palomäen uimalaitoksen ja Joselininniemen välissä Pyhäjärven jäällä on 1920-luvulla ollut Tampereen Pyrinnön luistintrata. Radan reunana oli 15 cm korkea lankku. Jääkiekkoilun erikoisseura Tampereen Ilves ryhtyi pitämään omaa kiekkorataansa Palomäen uimalaitoksessa. Kentän koko oli 50 x 25 metriä.

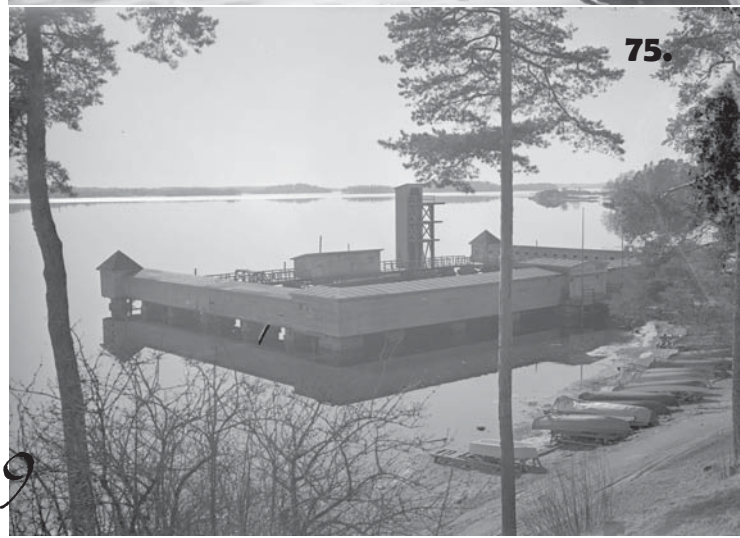
Kuva 71. Sumeliuksen huvila n. 1900

Kuva 72. Joselinin paviljonki 1870-luvulla

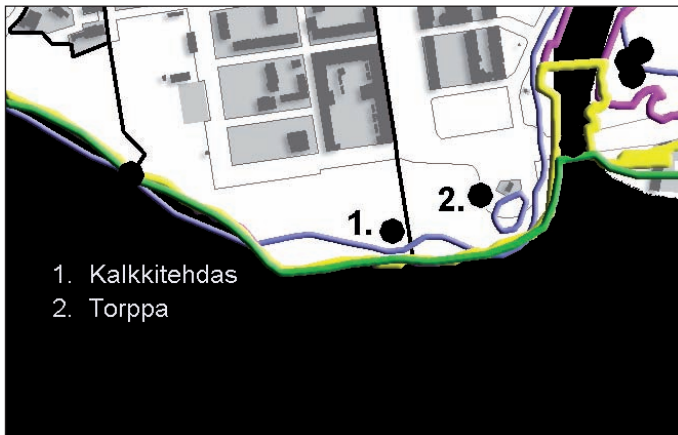
Kuva 73. Joselinin ravintola 1879

Kuva 74. Uimakoulu Palomäellä 1934

Kuva 75. Palomäen uimalaitos 1962

7. III JA VI KAUPUNGINOSA

1. Kalkkitehdas
2. Torppa

RANTAVIIVAT

- Isojakokartta
- 1946 ilmakuva
- 1956 ilmakuva
- 1966 ilmakuva

KOHTEET

- Kohde paikannettu
- Kohteen sijainti epävarma

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1800-l alkupuoli	Ylimmät rinteet viljeltyjä
1867-68	Asemakaavassa varattu puistoksi
1882-1898	Frenckellin kalkkitehdas
1887-1905	Kaupungin teurastamo
1890-l	Venäläisten sotilaiden kasvimaaksi
1910-1920	Alue rakennettiin puistoksi
1924	Soittolava
1953-1988	Speedwayrata
1959	Ratinal silta

Eteläpuistossa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet alueella ennen kaupungin perustamista sijainnut torppa (Isaac Lithovin kartta v.1758), ylärinteen viljely 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä, Eteläpuiston osoittaminen puistoksi asemakaavassa 1867-68, puiston rakentaminen 1910-20 -luvuilla, Speedwayrata 1953-88 ja Ratinal silta 1959.

7.1 KALKKITEHDAS

Vuonna 1882 F. W. v. Frenckell perusti kalkkitehtaan Pyhäjärven rantaan paperinvalmistuksessa tarvittavan sammutamattoman kalkin tuottamiseksi. Kalkkipolttimo toimi vuoteen 1898. (Rasila, Viljo, Tampereen historia II, 1840-1905. s. 126, Tampereen teollisuuslaitokset vuosina 1855-1905.) Toisen lähteen mukaan kalkkiruukki oli käytössä jo 1870-luvulla ja sen toiminta päättyi 1902. (Heiskanen, Jari 2010, Apteekkeireita ja paperiteollisuutta Tampereen Kirjastopuistossa, s. 10, Pirkanmaan maakuntamuseo, kulttuuriympäristöyksikkö.) Aivan järven rannassa sijainneen kalkkitehtaan alue oli aidattu, ja alueeseen kuuluneen laiturin päässä oli v. 1871 rakennettu uimalarakennus. Palovakuutuskirjan mukaan kalkkiuuniin liittyvät rakennukset, asuinrakennus ja kalkkivarasto oli rakennettu 1871. Tehtaan sijainti näkyy hyvin August Ahlbergin

kartassa vuodelta 1882 ja F. L. Caloniuksen Tampereen kaupungin asemakartassa vuodelta 1887.

Vielä vuonna 1897 Eteläpuisto palveli venäläisten sotilaiden kasvimaana ja kellareina. Nykyisessä Eteläpuistossa sijainnut ruukin ympäristö muodostettiin puistoksi 1910- ja 1920-luvulla. Alue rakennettiin puistoksi jaksoittain vuosina 1915-17 ja 1928-29. Jaksojen välissä, sisällissodan aikana, alue muuttui väliaikaiseksi lanttu- ja perunamaaksi. Puiston suunnitteli kaupungininsinööri K. Vaaramäki ja sen rakentamista johti kaupunginpuutarhuri Onni Kastren.

Kuvat 76 ja 77. Frenckellin kalkkitehdas 1890-luvulla

76.

77.

Nalkalan torin eteläpäässä aikanaan sijainneen teurastamon tilojen käytyä ahtaaksi, kaupunki rakennutti 1887 Pyhäjärven rantaan, Kalkkitehtaan viereiselle tontille kaupungin teurastamon eli lahtihuoneen. Vuonna 1906 teurastuslaitokselle valmistui uusi rakennus Tammelan puistokadun ja Kalevantien kulmaan, nykyisen Tampere-talon kohdalle.

Nykyisen, vuonna 1950 pystytetyn Wäinö Aaltosen Osuustoimintamuistomerkin paikalla oli aikaisemmin v. 1924 valmistunut suosittu pyöreä, klassillistyylinen soittolava. 1950-luvun alussa puistoon rakennettiin moottoriurheilurata. Sitä varten rinteeseen oli rakennettu myös katsomo. Speedwayrata toimi Eteläpuiston alueella 1953-1988, jonka jälkeen toiminta siirtyi Teiskon Kaanaaseen. Sittemmin kenttä on toiminut mm. lähikoulujen urheilukenttänä. Alueella on 1990-luvulta lähtien aivan näihin päiviin asti ollut aina sulan maan aikaan myös urheilu- ja koiraharrastustoimintaa. Vuodesta 2004 alkaen alueella on järjestetty myös ulkoilmakonserteja.

Vanhojen valokuvien perusteella Eteläpuiston rannoilla oli, ainakin vielä 1930-luvulla, suuria halkopinoja. Rannassa on 1950-luvulla sijainnut myös Takon Soutajien venevaja, joka

oli alun perin ollut Takon tehtaan uittomiesten venevaja. Vuodesta 1976 Takon Soutajien venevaja ja vuodesta 1991 myös toimisto sekä harjoitustilat ovat sijainneet Hatanpään puolella, Tampereen Soutukeskuksen tiloissa.

Eteläpuisto on keskikaupunkirakenteeseen kiinteästi liittyvä puisto, joka on sekä Hämeenpuiston pääte että Pyykin alku.

Kuva 78. Viistokuva 25.5.1931

Kuva 79. Lentokuva 1962

Kuva 80. Viistokuva Eteläpuistosta 1958

8. XIII KAUPUNGINOSA

RANTAVIIVAT

- Isojakokartta
- 1946 ilmakekuva
- 1956 ilmakekuva
- 1966 ilmakekuva

KOhteet

- Kohde paikannettu
- Kohteen sijainti epävarma

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1910-l asti	Ratinanniemi osa Kalevankankaan-Pyynikin harjua
1874	Lasiruukki
1878	Tampereen ensimmäinen meijeri
1878-1899	Viinikansuun tiilitehdas
1884-1903	Lyhytikäisiä konepajoja ja telakoita
1919	Ratinan höyryvoima-asema
1959	Ratinan silta ja rannan täyttö
1966	Ratinan stadion
2009-2012	Uudet asuinkerrostalot

XIII kaupunginosassa (Ratina) rannan käytön kannalta merkittävimmät muutokset ovat olleet Ratinanniemen kärkeen 1870-luvulla syntyneet pienteollisuuslaitokset, Pyynikin-Kalevankankaan harjujonoon kuuluneen Ratinan hiekanotto 1900-luvun alussa, höyryvoima-asema 1919, Ratinan silta 1959 ja siihen liittynyt rannan täyttö, Ratinan stadion 1966 ja Ratinanrannan asuinkerrostalot 2009-12.

Ratinanniemi oli alkuaan korkea hiekkaharju, joka oli osa Pyynikin-Kalevankankaan yhtenäistä harjujonoa. Niemi pysyi pitkään tyhjänä ja asumattomana. 1800-luvun lopulla niemessä oli jo muutama asutus sekä lyhytikäisiä yrityksiä mm. lasitehdas, meijeri ja konepajoja. Konepajan yhteydessä oli telakka ja Viinikanojan suulla oli tiilitehdas. Lambert Petterssonin vuonna 1898 laatimassa kaupungin asemakartassa Ratina sai ruutukaavan, joka ei kuitenkaan toteutunut. 1900-luvun alussa aluetta alettiin käyttää hiekanottoa paikkana. Vuoden 1921 asemakartassa Ratinan keskelle ja niemen kärkeen on sijoitettu julkisia rakennuksia. Valokuvaaja on 1930-luvulla ikuistanut useita Ratinanniemen asuinrakennuksia ja niiden pihapiirejä: mm. Alasen, Peltosen, Liljan ja jäätelönvalmistaja Minettin. Osa Ratinanniemen puutaloista (v. 1904 ainakin Liljan, Sahlbergin ja Rautelinin) oli siirretty sinne Sorin ahteelta ortodoksisen kirkon rakentamisen ja alueen kaavoittamisen

myötä. 1960-luvun alussa purettiin viimeiset puiset asuinrakennukset Ratinan sillan rakentamisen yhteydessä. Ratinan sillan valmistuttua ja stadionin rakentamisen käynnistyttyä alueen viimeiset, puiset asuinrakennukset purettiin 1960-luvun alussa.

2000-luvun alussa Ratinan etelärantaan kaavoitettiin kaksi asuin-, liike- ja toimistorakennusten korttelia, joissa on pohjois-etelä-suuntaisia, IV-V -kerroksisia lamellitaloja ja Tampereen valtatiehen rajautuvia, VIII-IX -kerroksisia pistetaloja. Asuinrakennukset ovat valmistuneet vuosina 2009-2012. Etelärannalla on rantapromenadi ja venesatama. Ratinan sähkölaitoksen kortteli on nykyisin toimitilarakennusten korttelialuetta. Sähkölaitoksen tontilla olevat entinen höyryvoima-asema ja päämuuntajan korjaustorni on merkitty säilytettäväksi. Tässäkin korttelissa Tampereen valtatiehen rajautuvien rakennusten kerrosluku on VIII.

81.

Kuva 81. Lossi Nalkalasta Ratinaan 1912
Kuva 82. Ratina tulvan aikana 1899

82.

8.1 LASIRUUKKI

Vuonna 1874 J. L. Hammarén perusti Ratinanniemeen lasitehtaan. Tehtaassa valmistettiin ikkunalaseja ja puhallettiin pulloja, se jäi kuitenkin lyhytikäiseksi. Lasiruukki ja sinne johtava tie on esitetty Tampereen kalenterin kartassa vuodelta 1879.

8.2 MEIJERILAITOS

Separaattori oli keksitty v. 1878, ja noin kymmenen vuotta myöhemmin Tampereen ensimmäinen meijeri aloitti toimintansa Ratinanniemen tyhjiksi jääneissä lasitehtaan tiloissa. Meijerirakennus sijaitsi Laukontorin puoleisella rannalla. 1890-luvun puolivälissä meijeri siirtyi Kyttälään lähelle rautatietä, Satakunnankadun päähän. Myöhemmin meijeri siirtyi Valion omistukseen.

8.3 KONEPAJA RATINA

Vuonna 1884 J. A. Scholl sai luvan perustaa samalle, kaupungilta 50 vuodeksi vuokraamalleen alueelle konepajan. Toiminta loppui kuitenkin jo 1886.

8.4 KONEPAJA WAHLSTEDT

Vuonna 1896 koneenkäyttäjä A. E. Wahlstedt lunasti paikalla välillä toimineen meijerin rakennukset ja rakensi aivan

niemen kärkeen telakan. Kun verstaas kuitenkin kohta paloi ja kun Ratinasta samaan aikaan suunniteltiin puistoaluetta, Wahlstedt varautui jo siirtämään konepajansa muualle. Wahlstedt kuitenkin pysyi vanhassa paikassa ja vuoden 1899 lopussa työntekijäluku oli 65, mutta jo seuraavana vuonna toiminta loppui. Tampereella oli tuolloin jo useita höyrylaivojen rakentajia ja kilpailu oli kova

8.5 RATINAN TELAKKA

Mainintoja laivojen rakentamisesta tai oikeastaan kokoaamisesta sekä korjaamisesta Ratinan telakalla löytyy: Matkustajalaivat Aune ja Sotka valmistuivat telakalla v. 1898 ja s/s Ruokola uudistettiin siellä 1899. Ratinanniemen rannalla sijainnut suurella katoksella varustettu telakka ei ollut enää käytössä v. 1910, jolloin Alho II valmistui, vaan se "koottiin" Nalkalan puoleisella rannalla, Laukontorin rannassa. 1920-luvulla mainitaan Ratinan väliaikaistelakka. Alho II:n runko jatkettiin Ratinan telakalla 1924 Dunderbergin konepajan toimesta.

8.6 OY RATINAN TEHTAAT

Vuonna 1903 perustettiin jälleen uusi yritys, jonka konepaja alkoi toimia seuraavana vuonna. Sen työntekijämäärä nousi pian yli 50:n, mutta sekin pysyi pystyssä vain muutaman vuoden.

8.7 VIINIKANOJAN SUUN TIILITEHDAS

Vuonna 1878 E. Numminen perusti tiilitehtaan Ratinanniemeen, Viinikanojan suuhun. Tiilitehdas on merkitty 1887 karttaan. Hänen kuolemansa jälkeen, v. 1889 sen osti Sofia Idman, jonka aikana vuonna 1890 tehtaassa työskenteli jopa 40 henkeä. Tehdas sai kuitenkin pian vakavan kilpailijan ja se lopetti toimintansa 1896 tai toisen lähteen mukaan 1899. Myöhemmin paikalle rakennettiin kaupungin sähköhöyryvoima-asema.

8.8 RATINAN HÖYRYVOIMA-ASEMA

Vuonna 1917 alkoi Lambert Pettersonin suunnitteleman Ratinan höyryvoima-aseman rakentaminen niemen kaakkoisosaan. Höyryvoima-asema kärsi vaurioita v. 1918, ja niinpä se saatiin käyntiin vasta vuonna 1919. Se säilyi pitkään Ratinanniemen ainoana maanmerkinä. Rakennusta laajennettiin etelään 1938 Bertel Strömmerin ja vuonna 1955 Seppo Rihlman piirustusten mukaan.

Kuva 84. Lentokuva Ratinan stadionista 1959

Kuva 85. Ratinanniemi 1940

Kuva 86. Viistokuva Ratina ja Viinikanlahti 18.5.1931

85.

Kuva 87. Hatanpää Eteläpuistosta kuvattuna 1900-1910-1920

86.

8.9 RATINAN STADION

1920-luvulle tultaessa alueelle oli syntynyt valtava hiekkakuoppa, joka sai asemakaava-arkkitehti Elis Kaalamon kehittämään ajatusta Ratinan stadionista. Tuolloin katsottiin, että alue ei enää soveltunut asumiselle. Reunoiltaan korkean hiekkakuopan pohja oli paikoin enää puoli metriä Pyhäjärven pintaa ylempänä joten Tammerkosken alasuvanto tulisi pitää alueen kosteana ja kylmänä. Kaupunginvaltuusto ei kuitenkaan hyväksynyt vuoden 1932 kaavaa stadionin osalta, mutta hiekanottoa päätettiin kuitenkin rajoittaa, jotta rakentaminen olisi myöhemmässä vaiheessa mahdollista. Talvella 1936 Ratinaan sijoitettiin kunnallinen luistinrata ja alue tasattiin. Luistinrata menestyi hyvin. Tampereen uusi linja-autoasema valmistui 1938.

Ratinan kenttä oli puolustusvoimien käytössä sodan aikaan aina kevääseen 1945, joten stadion hanke lykkääntyi 1940-luvun lopulle. Vuosina 1948-49 Tampereen kaupunki kunnosti Ratinan kentän, jotta sitä voitaisiin käyttää olympiakisojen jalkapallo-otteluissa. Vuonna 1951 kaupunginhallitus hyväksyi suunnittelukilpailun voittaneen Yrjö Lindegrenin suunnitelman ja tilasi häneltä tässä vaiheessa stadionin lopul-

iset piirustukset. Vuonna 1952 kunnostetulla ja tilapäisin kat-somorakennelmin varustetulla stadionilla pelattiin olympiajal-kapalloa. Lindegrenin kuoleman jälkeen, vuonna 1955 tilattiin uudet suunnitelmat Aulis Blomstedtilta, jonka suunnitelmaan sisältyi mm. 12-kerroksinen tornirakennus. Ennen rakennus-töiden käynnistymistä v.1960 pääkatsomorakennus havaittiin liian raskaaksi Ratinan maapohjalle. Myös pelko pysäköinti-paikkojen riittävydestä hidasti töiden aloittamista. Timo Pent-tilä laati vielä uudet piirustukset ja niin rakentaminen alkoi vuonna 1963. Vihdoin vuonna 1966 stadion valmistui.

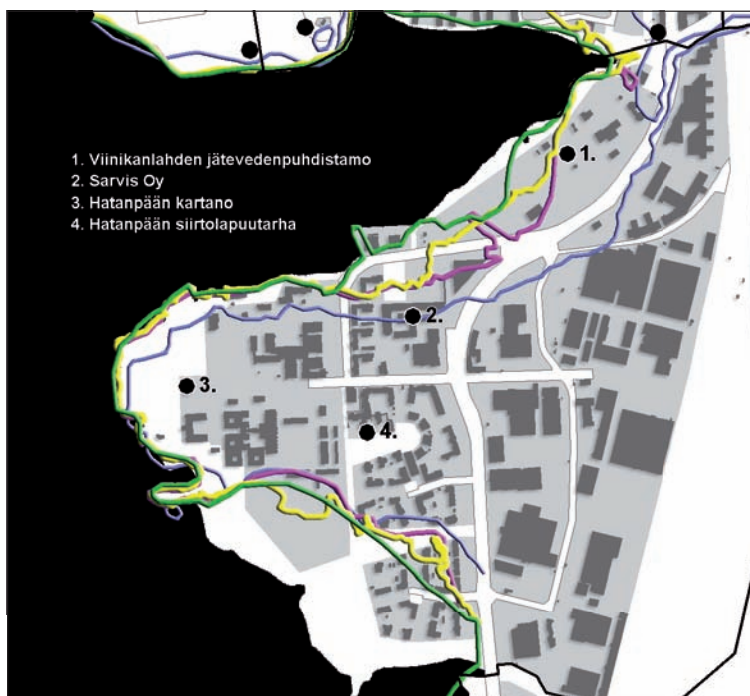
8.10 RATINAN SILTA

Lars Sonck esitti siltaa Ratinan niemestä Laukontorille jo 1905 asemakaavaehdotuksessa. Ensimmäinen varsinainen siltasuunnitelma, vuodelta 1938, liittyi Pyynikin kaupungin-osan läpi kulkevaan valtakunnalliseen tielinjaukseen. Vihdoin vuonna 1951 kaupunginvaltuusto päätti sillan rakentamisesta ja suunnitelmat tilattiin professori Herman Ossian Hanne-liukselta. Ratinan sillan rakennustyöt alkoivat marraskuussa 1953 ja ne kestivät perustustöiden osalta vuoteen 1957. Vielä 1950-luvulla ajateltiin, että valtakunnantie (Helsinki-Vaasa) vedetään loppusuoralla olleen Ratinan sillan kautta, ja v. 1959 tiestä järjestettiin suunnittelukilpailu. Ratinan silta vihittiin käyttöön 19.11.1959.

87.

9. XXII KAUPUNGINOSA

Hatanpään kaupunginosassa rannan käytön kannalta merkittävimpiä muutoksia ovat olleet Hatanpään kartanon syntyminen 1690-luvulla, Sarvis Oy:n perustaminen 1921, Pyhäjärven vähittäinen täyttö Hatanpään valtatie-länsi-/luoteispuoleisella alueella ja Viinikanlahden jätevedenpuhdistamon toiminnan aloittaminen 1971.

RANTAVIIKAT

- Isojakokartta
- 1946 ilmakuva
- 1956 ilmakuva
- 1966 ilmakuva

KOhteET

- Kohde paikannettu
- Kohteen sijainti epävarma

MERKITTÄVIÄ VUOSILUKUJA:

1690-l	Hatanpään kartano
1883-85	Kartanon päärakennus
1898	Idmanin huvila
1913	Kartano ja loput maat kaupungin hallintaan
1916-75	Siirtolapuutarha
1921	Sarvis Oy
1935	Hatanpään sairaalarakennus
1971	Viinikanlahden jätevedenpuhdistamo

9.1 HATANPÄÄN KARTANO

Isaac Lithovin kartalla, vuodelta 1758, on Hatanpäänniemen kärjessä Hatanpään kartano puistoineen. Kartanolle suoraan idästä johtavan, puiden reunustaman tien molemmiin puolin, aina järvenrantaan asti, on kartanon peltoja ja niittyjä. Hatanpään niemen alueella sijanneet kolme taloa yhdistettiin kartanoksi 1690-luvulla. Maanviljely kartanon mailla kehittyi erityisesti Hans Boijen (1717-1781) aikana vuosina 1756-1778. Boije perusti kartanon ympärille englantilaistyyllisen puiston. Vuonna 1778 Boije myi Hatanpään kartanon kruununvouti Gabriel Ahlmanille (1779-1802). Ahlman harjoitti tilalla perinteistä maanviljelyä. Ahlmanin kuoltua tila siirtyi testamentin mukaan Suomen Talousseuralle. Testamentin mukaan tila oli myytävä kahden vuoden kuluessa. Ruukinpatruuna L.G. Lefrén osti tilan, ja v. 1825. Lefrénin kuoleman jälkeen, kartanon osti laamanni ja ritari Nils Johan Idman, jonka suvun hallussa kartano pysyi aina vuoteen 1913. Idmanien aikana rakennettiin uusi päärakennus 1883-1885 sekä asuntopalatsi eli ns. Idmanin huvila v. 1898.

Tampereen kaupungin kartanolta v. 1913 lunastamat maat käsittivät laajan 1460 hehtaarin suuruisen alueen. Vuodesta 1914 lähtien kartanon rakennuksia ryhdyttiin ottamaan sairaalakäyttöön. Vuonna 1916 kartanon välittömään läheisyyteen perustettiin siirtolapuutarha, joka oli yksi Suomen ensimmäisiä. Vuosina 1933-1935 kartanon vierelle rakennettiin Bertel Strömmerin suunnittelema ja 1960-luvulta alkaen useasti laa-

Kuva 88. Hatanpään kartanon uimakoppi ja venevaja 1899

jennetut sairaalarakennukset. Vuodesta 1970 alkaen kartanon päärakennus oli Tampereen kaupunginmuseon käytössä. Vuosina 1994-2006 siellä oli Nukke- ja pukumuseo, nykyisin rakennus toimii juhlatilana. Huvilarakennus on toiminut myös kaupungin virastokäytössä. Hatanpään puisto ja sen hedelmätarha-, vihannesmaa- ja peltoalueet tulivat v. 1968 kaupungin hallintaan. Tällöin myös Pyynikillä, ravintola Rosendahlin vieressä sijainneet kaupungin puutarhan kasvihuoneet siirrettiin Hatanpäälle. Vuonna 1970 perustettiin Hatanpään arboretum.

Kuva 89. Lentokuva Hatanpään niemestä 1960

Kuva 90. Hatanpään laituri ja s/s Neptun 1800-1900

Kuva 91. Hatanpään sairaalan rakennustyömaa 1933

9.2 SARVIS

1910-luvulta alkaen Hatanpään alueelle perustettiin teollisuutta, jonka tueksi alueelle johdettiin pistoraide. Pistoraiteelta oli edelleen sivuraiteet mm. v. 1921 perustetun Sarvis Oy:n alueelle. Vuoden 1931 viistokuvassa näkyy, että sivuraide johdettiin myös Sarviksen kohdalla Viinikanlahden rannassa olleelle laiturille. Vuonna 1969 Sarvis oli Suomen ja Pohjoismaiden suurin muovituotteita valmistava tehdas, jonka toiminta loppui 1980-luvulla. Vaikka Sarviksen matalia osia on purettu pois, ovat sen punatiilijulkisivut vielä leimalliset Hatanpäänniemen kaupunkikuvassa..

90.

91.

9.3 VIINIKANLAHDEN JÄTEVEDENPUHDISTAMO

Viinikanlahden etelärannalle suunniteltiin vielä 1920- ja 1930-luvulla asemakaavoissa tehtaiden reunustamaan rantaan mittavaa satamaa varastoalueineen ja aallonmurtajiineen. Vuonna 1959 vahvistuneessa kaavassa satamasuunnitelma varastoalueineen poistettiin ja aivan rantaan esitettiin Hatanpään rantatietä lehtipuuvistoinen sekä lisäksi korttelia viemärivedenpuhdistuslaitoksen käyttöön. Koko kaupunkialueen käsittävä viemärintisuunnitelma oli laadittu vuonna 1954. Kantakaupungin jätevedet laskettiin kuitenkin puhdistamattomina Tammerkoskeen ja Ratinan suvantoon, Viinikan ja Hatanpään vedet Viinikanojaan ja Härmälän ja Pispalan vedet Pyhäjärveen 60-luvun alkuun saakka, jolloin voimaan tullut uusi lainsäädäntö velvoitti yhdyskunnat ja teollisuuslaitokset rakentamaan viemäri-vesien puhdistamot. Raholan vedenpuhdistamo valmistui 1962 ja Viinikanlahden 1972. Ennen jätevedenpuhdistamon rakentamista oli ranta-alue ollut pitkään varastoalueena.

9.4 HATANPÄÄN SIIRTOLAPUUTARHA

Hatanpään siirtolapuutarha on ensimmäisiä Suomeen perustettuja siirtolapuutarhoja. Tampereen siirtolapuutarhayhdistys perustettiin 1916. Alue käsitti noin 150 palstaa, jotka olivat kooltaan noin 300 m². Ensimmäinen vuokrasopimus tehtiin 25 vuodeksi ja sitä jatkettiin aina 1970-luvulle asti, jolloin se sai väistyä kaupungin oman puutarha-alueen ja Hankija Oy:n tieltä. Muutto Niihamaan alkoi vuonna 1975.

Kuva 92. Viinikanojan puhdistamo 1971

Kuva 93. Lentokuva Viinikanlahden ympäristö 1958

LÄHTEET

Anttila, Tupu.

Pyynikki Tampereen helmi, kaupunginosakirja 1995.

Heiskanen, Jari.

Apteekkareita ja paperiteollisuutta Tampereen Kirjastonpuistossa – Historiatietoa kesän 2010 arkeologisen koekaivauksen löytöjen taustaksi.

Jaakola, Juha.

Ranta-Tampellan maisema- ja kaupunkikuvallinen selvitys. 9.2.2011.

Johansson, Timo ja Ekroos, Leena.

Massunmäki. Tampellan kylä kaupungissa, kaupunginosakirja 2009.

Jutikkala, Eino.

Tampereen historia 3., vuodesta 1905 vuoteen 1945.

Tampere, Tampereen kaupunki, Tampereen keskuspaino 1979.

Kanerva, Erkki.

Amuri – just eikä melkeen, kaupunginosakirja 1994.

Keskinen, Peltola, Suodenjoki,

Tamperelaiset, Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1914-1940,

Tampereen museoiden julkaisuja 2005.

Rasila, Viljo.

Tampereen historia 2., 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere,

Tampereen kaupunki, Tampereen keskuspaino 1984.

Ruohonen, Arvo.

Laivoja ja laivamiehiä Tampereen vesillä. Tampere-Seura, 1996 4. painos

Wacklin, Matti.

Käpylä. Metsänvartijan valtakunta, kaupunginosakirja 2000.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998,

Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98,

Tampere 1998.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998.

Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö. Tammer-Paino Oy,

Tampere 1998.

Suomen Trikon ranta ja Pyynikin rantapuisto, kaavoitukseen liittyvä maisemasuunnitelma. Tampereen kaupunki, kaavoitusyksikkö.

Maisemasuunnittelu Hemgård 25.8.2004.

Santalahden osayleiskaava. Lainvoimainen 08.05.2008.

Santalahti. Selvitys rakennetusta ympäristöstä.

Arkkitehtitoimisto Hanna Lyytinen Ky, 2007.

Vanha Tampere. Kuvateos hävinneestä ja muuttuneesta kaupungista.

Tampere-Seura 1945.

Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, artikkeli:
Kauppaneuvos August Eklöf (1837-1912), tukkukauppias, teollisuusyrittäjä.
<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=179>

Koskesta voimaa – Tampereen historian verkkojulkaisu. (www.historia.tampere.fi)
Luettu 15.10.2012 ja 14.1.2013

Wikipedia, Vapaa tietosanakirja.

Vanhoja Tampere-aiheisia postikortteja, kertomuksia, historia...
<http://tamperewanhatpostikortit.wordpress.com/>

Teollisuuslaitoksia kaupungeissa ja niiden läheisyydessä.
<http://www.histdoc.net/uscha/teoll.html>

Tampereen oluttehtaista tietoa
http://beerfinland.com/suomen_panimot/tampere.htm

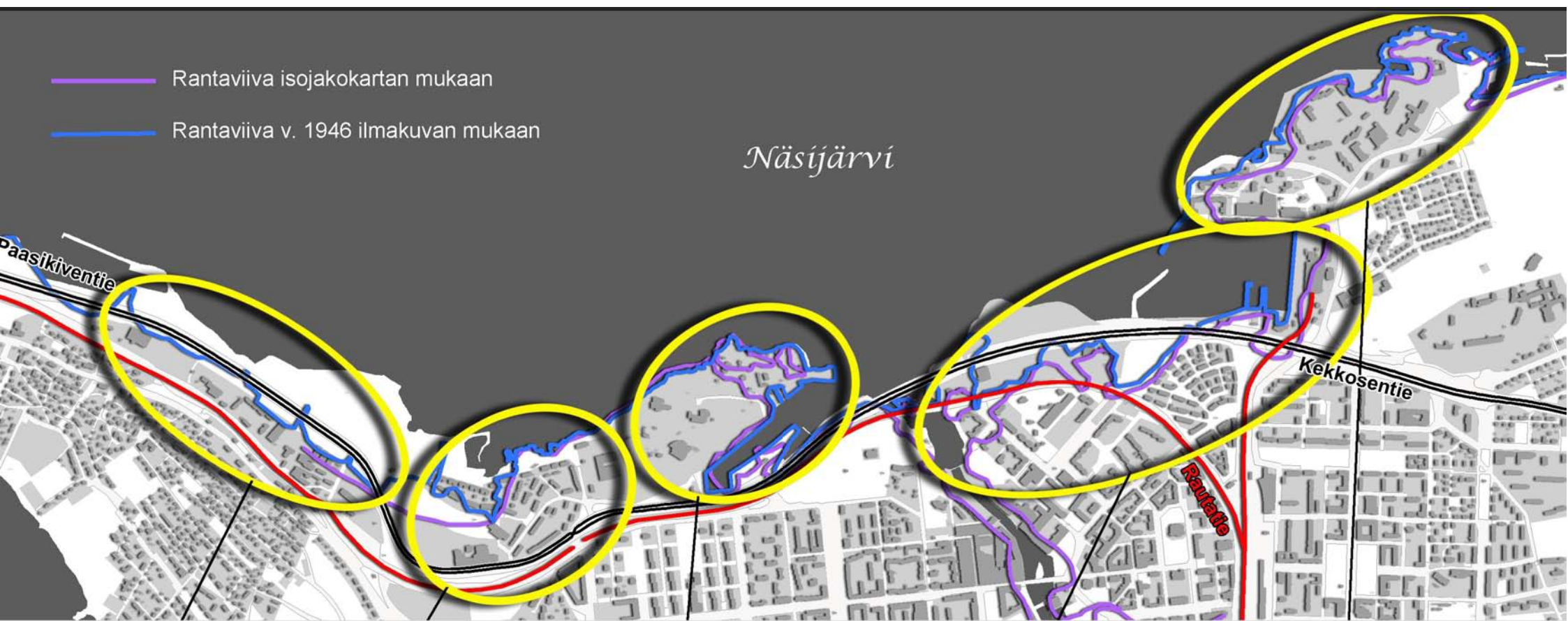
Kartat:

Isojakokartta 1758, Isaac Lithov
Tampereen kalenterin kartta 1879
Pinta kartta 1882, August Ahlberg
Tampereen kaupunki ja lähiseutu 1887, F. L. Calenius
Tampereen kaupungin asemakartta 1896, Lambert Pettersson
Tampereen kaupungin asema- ja aluekartta 1908
Tampereen kaupungin asemakartta 1921
Pohjois-Pirkkalan kartta 1927
Tampereen kaupungin asemakartta 1935
Tampereen kaupungin asemakartta 1947

Ilmakuvat 1946, 1956 ja 1966

KUVALÄHTEET

1. Vapriikin kuva-arkisto / Kauppila, Ensio
2. Kansallisarkisto
3. Tampereen kaupunginarkisto
4. Vapriikin kuva-arkisto / Mannelin, Mauno
5. Vapriikin kuva-arkisto / Suursara, Kaarlo
6. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
7. Vapriikin kuva-arkisto / Mannelin, Mauno
8. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
9. Vapriikin kuva-arkisto / Savia, Eino
10. Tampere-Seuran kuva-arkisto / Staf, E. M.
11. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
12. Vapriikin kuva-arkisto / Lojander, Gustin
13. Tampereen kaupunginarkisto
14. Vapriikin kuva-arkisto
15. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
16. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
17. Vapriikin kuva-arkisto / Mannelin, Mauno
18. Vapriikin kuva-arkisto / Branthin, Reino
19. Vapriikin kuva-arkisto / Bergius, Eino Antero
20. Vapriikin kuva-arkisto / Lumme, K. O.
21. Vapriikin kuva-arkisto / Branthin, Reino
22. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
23. Vapriikin kuva-arkisto / Mäkinen, Kaarlo
24. Vapriikin kuva-arkisto
25. Tampere-Seuran kuva-arkisto
26. Vapriikin kuva-arkisto / Mäkinen, Kaarlo
27. Vapriikin kuva-arkisto / Atelier Laurent
28. Vapriikin kuva-arkisto / Laurent, Arthur
29. Vapriikin kuva-arkisto / Mäkinen, Kaarlo
30. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
31. Vapriikin kuva-arkisto / Rantakallio, Hannu
32. Vapriikin kuva-arkisto / Inha, I. K.
33. Vapriikin kuva-arkisto / Laaksonen, Eino R.
34. Vapriikin kuva-arkisto / Bergius, E. A.
35. Vapriikin kuva-arkisto
36. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
37. Tampere-Seuran kuva-arkisto / Staf, E. M.
38. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
39. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
40. Vapriikin kuva-arkisto / Selänne, Matti
41. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
42. Vapriikin kuva-arkisto
43. Vapriikin kuva-arkisto / Aarne Pietinen Oy
44. Vapriikin kuva-arkisto / Riekkola, Juhani
45. Vapriikin kuva-arkisto / Valokuvaamo N. Rasmussen
46. Vapriikin kuva-arkisto
47. Vapriikin kuva-arkisto / Holmstén-Heiniö, Juho
48. Vapriikin kuva-arkisto / Branthin, Reino
49. Vapriikin kuva-arkisto / Parkkinen, Veli-Matti
50. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
51. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
52. Tampereen kaupunginarkisto
53. Vapriikin kuva-arkisto / Blom, Berndt
54. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
55. Vapriikin kuva-arkisto / Lojander, Gustin
56. Vapriikin kuva-arkisto / Andersson, G. H.
57. Vapriikin kuva-arkisto
58. Vapriikin kuva-arkisto / Bergius, Eino Antero
59. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
60. Vapriikin kuva-arkisto / Laitinen, Martti L.
61. Vapriikin kuva-arkisto / Tammelander, Axel
62. Vapriikin kuva-arkisto / Pietinen, Aarne
63. Vapriikin kuva-arkisto
64. Vapriikin kuva-arkisto / Kangas, Jussi
65. Vapriikin kuva-arkisto / Kanninen, Veikko
66. Vapriikin kuva-arkisto
67. Vapriikin kuva-arkisto
68. Vapriikin kuva-arkisto / Thulé, Richard
69. Vapriikin kuva-arkisto / Lagergrén, Svante
70. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
71. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
72. Vapriikin kuva-arkisto
73. Vapriikin kuva-arkisto
74. Vapriikin kuva-arkisto / Kanninen, Veikko
75. Vapriikin kuva-arkisto / Branthin, Reino
76. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
77. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
78. Viistokuva 25.5.1931
79. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
80. Vapriikin kuva-arkisto
81. Vapriikin kuva-arkisto / Tammelander, Axel
82. Vapriikin kuva-arkisto / Gestrin, Werner Mauriz
83. Vapriikin kuva-arkisto
84. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
85. Vapriikin kuva-arkisto / Bergius, E. A.
86. Viistokuva Ratina ja Viinikanlahti 18.5.1931
87. Vapriikin kuva-arkisto / Strandell?
88. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
89. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.
90. Vapriikin kuva-arkisto / Lomax, William
91. Vapriikin kuva-arkisto / Kanninen, Veikko
92. Vapriikin kuva-arkisto / Palm, Timo
93. Vapriikin kuva-arkisto / Staf, E. M.

NÄSIJÄRVEN RANTA-ALUEILLA TAPAHTUNEET HUOMATTAVIMMAT MUUTOKSET

SANTALAHTI:

- 1875 - teollisuutta
- 1895 Porin rata
- 1937 liitetään Tampereeseen
- 1937-76 rakennuskielto
- 1960 täyttö Rantatietä varten alkaa
- 1977 Paasikiventie ja täyttö sitä ennen

ONKINIEMI:

- 1804 Santalahden tiilitehdas
- 1850-l pienteollisuutta ja varastoja
- 1895 Porin rata
- 1918 Haarlan paperitehdas
- 1953 Suomen trikoo
- 1950-l asuntorakentaminen

SÄRKÄNNIEMI JA MUSTALAHTI:

- 1830-l Mustalahti satamana
- 1969 Särkänniemen elämyspuisto
- 1977 Paasikiventie

TAMPELLA, ARMONKALLIO JA NAISTENLAHTI:

- 1861 Tampellan ranta Tampellan omistukseen. Rannan täyttö vähitellen
- 1890 Armonkalliolle ensimmäiset asukkaat
- 1895 Porin rata
- 1971 Naistenlahden voimalaitos
- 1977 Kekkosentie

LAPINNIEMI:

- 1886 Koukkuniemen vaivaistalo, myöhemmin vanhainkoti
- 1899 Lapinniemen puuvillatehdas
- 1929 Rauhaniemen kansankylpylä
- 1990- Lapinniemen asuntoalueet

PYHÄJÄRVEN RANTA-ALUEILLA TAPAHTUNEET HUOMATTAVIMMAT MUUTOKSET

PYYNIKKI

ennen 1779	Pyynikin tila
1779-1830	kaupunkilaisten puunotto
1863-1968	Rosendahlin ravintola
1890-2002	Pyynikin (alk. Bauerin) trikootehdas
1908-1963	Palomäen uimalaitos
1931	Kansanpuiston hiekkaranta
1948-	kesäteatteritoimintaa
1977	Hotelli Rosendahl
1980-	asuinkerrostaloja

ETELÄPUISTO

ennen 1779	torppa
1800-l alku	viljely ylärinteessä
1867-1868	asemakaavassa puistoksi
1882-1905	kalkkitehdas ja kaupungin teurastamo
1910-1920-l	puiston rakentaminen
1953-1988	Speedway-rata
1959	Ratinal silta

RATINA, POHJOINEN

1870-l	pienteollisuutta niemenkärjessä
1910-l	hiekanottoa (sitä ennen harjua)
1959	Ratinal silta
1966	Ratinal stadion
RATINA, ETELÄ	
ennen 1959 enimmäkseen Pyhäjärveä	
1919	höyryvoima-asema
1959	Ratinal silta ja rannan täyttö
2009-2012	uudet asuinkerrostalot

HATANPÄÄ

1690-l	Hatanpään kartano
1921	Sarvis Oy
1900-l	Pyhäjärven täyttö vähitellen Hatanpään valtatie luoteispuolella
1935	Hatanpään sairaalarakennus
1971	Viinikanlahden jätevedenpuhdistamo